Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AD FORTIDS VEJE

HISTORISK FOLKELIG LÆSNING

REDIGERET AF

HAL KOCH

DET DANSKE FORLAG
KØBENHAVN

Hefte 1 September 1943 2. Aargang

AD FORTIDS VEJE

HISTORISK FOLKELIG LÆSNING

REDIGERET AF

HAL KOCH

II

DET DANSKE FORLAG

1943

DET DANSKE FORLAG
Vestre Boulevard 47 - København V.

PEDERSEN & LEFEVRE KØBENHAVN V

MARCELLUS

EN OVERDAADIG SVINDLER FRA 15. AARHUNDREDE

Af Højskolelærer, cand. theol. *Peter Riemann.*

Han var en skurk, det staar fast, men af et format, som giver ham charme. Det var ikke saadan, at han var en forbryder, der gik rundt og stak folk ihjel, ingen røver eller stimand, som huserede paa vejene. Men han kunde lyve, som hest kan rende, fugl kan flyve, og han gjorde det. Hans mundtøj var af henrivende vælde. Han var vel lærd og kunde tale vel for sig, sagde man i datiden. Og han brugte sit snakketøj til at tage folk ved næsen og dreje dem den ene knap efter den anden.

Det var anseelse, berømmelse og penge, han var ude efter. Og derfor var det samfundets store, han mængede sig med. Ofte gik det galt, hans nederdrægtigheder blev røbet og hans løgne afsløret og han selv sat ind; men da han vidste at sno sig bedre end nogen aal, klarede han sig altid ud igen.

Hans vigtigste gave var en enorm frækhed, som altid vidste at stikke personen Marcellus frem. Og med en meget fin næse for tidens politiske og økonomiske vilkaar stak han godtroende folk blaar i øjnene og vandt overalt frem til egen fordel. Han var uhørt dygtig til at fiske i rørte vande.

Til sidst gik forholdene ganske vist i saadan haardknude, at selv ikke hans vridninger og krumspring kunde

spege det garn. Men saa gik han hen og druknede og forlod skuepladsen lige saa pompøst, som han før havde levet. —

Til at begynde med.

Marcellus er født ca. 1400 i Nievern, en lille by ved Lahn, biflod til Rhinen lid syd for Coblenz. Om han har studeret er ikke sikkert. Selv siger han, at han har taget grader ved flere universiteter, men det behøver ingenlunde at være sandt. Hans bane viser dog, at han har været ret godt hjemme i kirkeret og den pavelige forretningsgang, men den indsigt kan han ogsaa have faaet ad praktisk vej.

Han blev munk i Graabroderordenen og har vel aflagt de løfter, som for livstid bandt ham til klosteret. Men da det siden kom til at passe i hans kram, smed han kutten, lagde sig sort skæg til om sin glatte munkehage og vigtede sig med en fodsid kjortel som kannik af den Hellige Gravs Orden. Men Graabrodermunkenes reb bar han om livet under kutten.

Der var engang, han kom til Venedig. Der bar han sig saadan ad med løgn og praleri, at øvrigheden satte ham fast i et dybt taarn. I mørket og ensomheden blev Marcellus snart klar over, at han var syg. Saa bad han fangevogteren om lov at skrive til apoteket om medicin. Han var selv doktor — nemlig — og vidste derfor nok, hvad der skulde til. Det fik han lov til. Saa skrev Marcellus opskrift paa en grumme stærk sovedrik; den blev stukket til ham i taarnet. Men det hjalp ikke. Snart laa Marcellus for døden; det var rent skidt med ham. Saa bad han om en skriftefader fra Graabroderordenen. Ogsaa ham fik han. Da han kom, fik Marcellus ham til at smage paa

medicinen, og manden faldt strax i søvn. Tager saa Marcellus hans kutte, svøber sig i den og raaber til fangevogterne, at nu kan de godt føre skriftefaderen ud. Det gør de, og Marcellus gaar. — Nogle dage efter hører de det stønne nede i hullet. De undres paa, om Marcellus nu er ved at dø og lukker op. Da finder de skriftefaderen, som har ligget og sovet i tre dage, som var han stendød.

Og der høres mere — fra Lübeck.

Siden træffer vi Marcellus i Tyskland. Her slog han sig sammen med en kammerat, som gav sig ud for Johanniter-ridder. Nogle paastaar, at det var en broder til Marcellus. De sagde, at de var pavelige sendebud, som skulde samle penge ind til at løse kongen af Cypern, som Saracenerne havde fanget. Det var nu rigtigt nok, og det vidste alle. Men pengene naaede ham naturligvis aldrig; det var en umulighed, naar de var samlet af Marcellus.

Marcellus kaldte sig magister i teologien og viste breve frem fra flere universiteter paa sin lærdom. Og han fortalte, at paven havde givet ham magt til at syndsforlade alle, som gav noget til den fangne konge.

De rejste rundt i landene og fik mange til at bide paa. Alene i bispedømmet Schwerin samlede de 300 mark. Da de kom til Lübeck, havde de frækhed nok til at fremstille sig for byens biskop, Johann Schele. Men han var velkendt med pavens buller og indretningen ved hans kontorer. Han fik mistanke til de to stødere, og da han saa bullen, de gav syndsforladelse med, fandt han, den var falsk. Kammeraten blev saa forskrækket, at han blev syg og døde. Men Marcellus var gjort af stærkere stof. Han døde ikke, fordi biskoppen fængslede ham; sligt havde han prøvet før. Tilmed stak han biskoppen penge i haan-

den og fik saa lov til at gaa frit omkring i byen; kun maatte han sværge ikke at stikke af.

En skønne dag var Marcellus væk. Biskoppen indberettede sagen til paven, og paven dømte, at Marcellus skulde fanges og dømmes som falskner.

Ind og ud af fangehullerne i Køln.

Men Marcellus traf en pavelig legat — Henrik af Beaufort — som rejste omkring i Tyskland og prækede korstog mod de kætterske og krigerske Hussiter fra Bøhmen. Han tog Marcellus i sin tjeneste, og Marcellus tjente godt nok legaten, men glemte heller ikke sig selv. Han tog penge af Hussiterne og røbede samtidig, hvad man foretog sig imod dem.

Bedst som det gik, kom der bud fra paven, at Marcellus skulde sættes fast for bedrifterne i Lübeck. Henrik af Beaufort var i Trier den gang og sendte bud herfra til Marcellus, at han ønskede en samtale. Marcellus blev glad; han troede for vist, at det var gode ting, legaten havde til ham. Men da han kom, var det arrest og forhør, og Henrik lovede nidkært baade at pine og fængsle ham. Nu kunde han foreløbig følge med.

Saa sejlede han ned ad Rhinen med den fangne Marcellus hos sig. De kom til Køln 10. Januar 1428. Mens de var her, smøgede Marcellus baandene af sig og stak af.

Legaten blev lynende gal i hovedet paa fangevogterne og lovede en stor dusør til dem, som skaffede fyren til veje. Og efter ivrig søgen fandt man ham 9. februar i et nonnekloster, hvor han havde gemt sig. Marcellus skylder harmfuldt nonnerne for det, ti »fra kvinder er altid udgaaet uretfærdighed«. Han blev dømt til offentlig forhaanelse og livsvarigt fængsel.

I september led han den ene del af straffen. Man klædte ham af til skindet og trak ham i den mundering tre gange rundt i byen i en stor procession.

Og i fængslet havde han det heller ikke godt. Det blev til sidst en ren ynk med ham. Han skrev klagebrev til Kardinal Henrik, men han vidste nok, hvad han havde gjort, saa det hjalp ikke. Saa traf det saa heldigt, at ærkebiskop Diderik af Køln blev syg, og Marcellus — som jo stadig var doktor — fik lov at kurere paa ham. Det hjalp virkelig. Biskoppen kom sig, og i sin glæde lukkede han Marcellus ud af fængslet, gjorde ham til sin huslæge og skaffede ham tilmed præstekald ved St. Quirini-kirken i Neuss, en by paa Rhinens vestre bred. Samtidig lovede Marcellus at forbedre sit liv — det var nødvendigt for en ærkebiskoppelig huslæge —, men for ikke at blive overanstrængt i dette arbejde, gjorde han biskoppens segl efter og satte det under falske breve og klemte dermed mange penge ud af folk.

Kirkemødet i Basel, paven og Marcellus midt imellem.

Der var paa den tid strid indenfor kirken mellem dem, som fandt, at paven var den største autoritet og dem, som holdt paa, at et almindeligt kirkemøde stod over paven. I Basel sad der i lange aar (1431—49) en stor forsamling kirkemænd og lavede kirkemøde, og der var just ikke alt for stor enighed mellem dem og paverne i Rom. I den uro, som dette skabte i de kirkepolitiske forhold, befandt Marcellus sig som fisken i vandet; han udnyttede dem elegant til egen fordel.

Til embedet ved kirken i Neus, som Marcellus fik af ærkebiskoppen i Køln, havde abedissen Clara von Mörs ved St. Quirini-klosteret i byen gammel kaldsret. Hun

ønskede ikke Marcellus, om han saa nok saa meget var huslæge hos en ærkebiskop. Altsaa kaldte fru Clara en anden.

Men saa fik Marcellus pavelig udnævnelse. Det gjorde kun, at Clara appellerede til kirkemødet i Basel. Dog var ærkebiskop Diderik ingen ven af kirkemøder, og han holdt fast ved Marcellus.

Men lov at beholde det i fred fik han ikke. Saa mødte han med vanlig uforsagthed for kirkemødet og forsvarede sin sag. Han vilde gerne gøre et godt indtryk og svøbte sig derfor atter i Graabroderens ydmyge kutte. Og saadan skred han frem for kristenhedens fædre.

Uheldigvis var biskop Johann Schele af Lübeck til stede, og han fik snart lukket op for, hvad han vidste om Marcellus' fordums bedrifter i Lübeck.

Saa slog Marcellus om. Han gik til paven i sikker følelse af, at hvad kirkemødet nægtede, maatte paven bekræfte. Og det slog til. Paven gav Marcellus medhold og omstødte kirkemødets dom om ham og embedet i Neuss. Det var 1438.

Og nu havde Marcellus pavens øre; hans snakketøj og smidighed virkede upaaklageligt. Paven glemte alt, hvad han før havde hørt om manden; han kom jo og søgte beskyttelse for kirkemødets overgreb. At han saa alligevel ikke fik embedet i Neuss, var ikke pavens skyld. Han holdt med Marcellus, og det var altid noget.

Og det blev mere endnu, da Marcellus 1446 paa rigsdagen i Frankfurt am Main traf sammen med Enea Silvio Piccolomini og for en tid blev pot og pande med ham. Piccolomini var en stor mand i tiden, en usædelig og forfløjen herre, men ei vældig fjende af kirkemøder. Han tog sig paa at hjælpe Marcellus; og virkelig! — han fik løgnhalsen gjort til biskop — biskop i Skaalholt paa Island.

Norden og Marcellus' rejse dertil.

Derved kom Marcellus ind i Nordens historie. — Heroppe levede vi i Unionstiden. Dronning Margretes værk fra 1397 stod endnu, selv om det knagede svært i sammenføjningerne. Kristoffer af Bayern var død 1448, og Christiern I blev konge først i Danmark og siden i Norge. Men Svenskerne valgte foreløbig en stormand af deres egne, Karl Knutsson. Og paa trods af det norske rigsraads valg af Christiern holdt ærkebiskoppen i Nidaros, Aslak Bolt, paa Karl, indkaldte ham og kronede ham til Norges konge 1449.

Ved mødet i Halmstad aaret efter maatte Karl ganske vist frasige sig Norge, men han beholdt Sverige, og først 1458 blev Christiern konge ogsaa der.

Aslak Bolt døde 1450. Ærkebiskoppen i Nidaros havde dengang den vigtigste post i Norge. Han var en slags statholder i kongens fravær. Aslak Bolt havde været kong Christiern en haard negl; nu gjaldt det, om der kunde findes en anden, som vilde lyde og hjælpe kongen og ikke spille under dække med Karl Knutsson. —

15. april 1448 blev Marcellus i Rom udnævnt til biskop i Skaalholt. Taksten for udnævnelsen var ved pavehoffet 60 gylden, men Marcellus snoede og vendte sig saa bravt, at han fik lov at nøjes med godt 4.

Paven var stadig saa elskværdig at glemme, hvad Marcellus før havde bedrevet. Da han nu skulde til Norden, fandt man, at han samtidig passende kunde samle penge ind for paven i disse fjerne egne. Altsaa blev han pavelig »indsamler« og udnævnt til nuntius, pavelig afsending af anden rang. Han fik eneret paa at samle penge i de nordiske lande, og paven kaldte alle andre indsamlere tilbage derfra. Endelig puttede man i lommen paa ham en

lang række breve med tilladelser for Marcellus til at uddele aflad og give dispensationer fra forskellige forbud; og saa kom han afsted.

Hans vej gik over Køln. Her var han gammelkendt for det mindre gode og skyldte penge baade til venstre og højre. Og borgerne tøvede ikke med at plukke den forgyldte fugl. Biskoppen i Skaalholt maatte stille dem tilfreds. Marcellus gjorde det paa sin egen maade. Da der trak svære skyer op, lod han sin udnævnelsesbulle i stikken og stak af — videre ad Skaalholt til.

Paa vejen lavede han sig en ny bulle og brugte flittigt sin dispenseringsret. Og snart gjorde han sig selv til *legat*, afsending af første rang og derfor finere end nuntius.

I Danmark og i højheden.

Omsider kom saa Marcellus til Danmark og præsenterede sig for kong Christiern. Det viste sig snart, at kongen ikke anede et hak om manden eller hans udnævnelse. Men snart fik de mange pavebuller og den ærefrygtindgydende legattitel, men først og sidst Marcellus' gode snakketøj bugt med de kongelige betænkeligheder; og i den grad fik han krammet paa ham, at kongen i stive 8 aar trods pavebuller, band og efterlysninger bevarede tiltroen til denne Nordens nye »legat«.

I sommeren 1450 drog Christiern til Norge. Marcellus var med; og efter al rimelighed var det ham, som St. Olavsdag d. 29. juli i domkirken i Nidaros kronede Christiern til Norges konge. Naar der endelig var kommet en pavelig legat saa højt mod nord, skulde han ogsaa bruges.

Og han kunde bruges til mere. Domkapitlet i Nidaros havde efter Aslak Bolt valgt en af deres egne, Olav Throndson. Ham kasserede kongen. Der skulde være nyt

Albrecht Dürer.

Der findes intet Billede af Marcellus, men saaledes saa Biskopper ud paa hans Tid.

valg. Man opstillede 5 mand, og Marcellus var en af dem. Ham vilde kapitlet ikke have, men kongen trængte paa, og saa gav de sig.

Saa blev biskoppen af Skaalholt ærkebiskop i Nidaros. Det kan man kalde en bane! Manden fra fangehullerne i Florens og Køln, pavebrevenes forfalsker, den nøgne og foragtede fange fra gaden i Køln — han sad nu som øverste mand i Norge, var medlem af rigsraadet, pavelig legat og højt i kongens gunst. Intet under, at han var stærk i gerninger. Naar andre biskopper gav 40 dages aflad til forskellige kirker, saa gav Marcellus 100; og det var klækkelige summer, som folk, der ønskede udnævnelse hos »legaten«, maatte ud med.

Stor var Marcellus og stor hans berømmelse og indtægt. Adelsmand maatte han være, og saa tegnede han sig et vaabenskjold: en løve og to korslagte nøgler. Og tjener maatte han have, og saa fik han en privatsekkretær, Daniel Kepken.

Til Rom og tilbage igen.

Men alligevel — det var overflade og skryderi det hele. Uden pavens bekræftelse paa ærkestolen i Nidaros kom Marcellus aldrig til at sidde fast i den. Og i Rom havde man i løbet af sommeren faaet klarhed over Marcellus' bedrifter paa vejen til Danmark. Man havde afsat ham som »indsamler« og stævnet ham til Rom for at aflægge regnskab. Foreløbig havde Marcellus dog altfor travlt til at tænke paa en Romerrejse.

Men kong Christiern kom efterhaanden efter, at det netop vilde være gavn, at han rejste. Der var forskellige ting, som kongen skulde have pavelig tilladelse til, som at opkræve Peterspenge i Norge, udnævne gejstlige em-

bedsmænd i begge riger o. m. a. Og hvem kunde bedre bruges dertil end den pavelige legat? Og Marcellus maatte dog selv være glad for chancen til at faa bekræftelse paa sit embede.

Der hjalp altsaa ingen kære mor; til Rom maatte han. Og med forskellige anbefalende skrivelser fra kongen til formaaende personer i Tyskland og Italien kom Marcellus saa afsted i begyndelsen af 1451.

I Rom gik det til at begynde med uventet godt. Kongens smaa krav gik paven ind paa. Men saa lod Marcellus bomben springe: han vilde være ærkebiskop i Nidaros. Paven stejlede og saa lidt nøjere paa ansøgeren. Det viste sig, at der var kommet brev fra kong Karl i Sverrig, som fortalte om, hvad han havde lavet i Norge; og at hans navn stod opslaaet paa kirkedøren i den hellige stad sammen med andre bandlyste.

Derfor nedsatte paven en domstol af to kardinaler til at dømme Marcellus. Jorden begyndte saa smaat at brænde under ham; til sidst var den saa gloende, at han greb til sit gamle middel og stak af fra det hele.

Over Milano — hvor han smurte hertugen om munden — kom han atter til Køln. Det er som om Byen trækker ham mod hans vilje; han maa derhen, selvom det altid gaar galt.

I sit private hus i byen satte Marcellus sig til at lave pavebreve. Man fandt siden et stort stykke ubrugt pergament efter ham. Han maatte have noget at vise kong Christiern som udbytte af sin Romerfærd. Men samtidig dukkede en kendt og dygtig legat — Nicolaus Cusanus — op i Tyskland. Han fik præsenteret forskellige breve, som Marcellus havde udgivet paa sin forrige rejse; de var falske allesammen. Samtidig kom der bud fra Rom om, at kardinaldomstolen nu havde fuld rede paa Marcellus'

bedrifter. Altsaa sendte Cusanus bud til Køln og bad dem fængsle Marcellus.

Det skete, men erfaring viser, at dermed var det ikke gjort. Marcellus har formodentlig nikket genkendende til fængslet, men snart lykkedes det ham at stikke af. Da Cusanus kom til Køln for at dømme, var fuglen fløjet.

Marcellus rejste til hertug Gerhard af Jülich, en mand, som skyldte kong Christiern penge. Her sad han godt et halvt aar og sendte frækt det ene brev efter det andet til Køln med krav paa erstatning for al den uret og tab, han havde lidt der. Kølnerne svarede ikke et muk — som klogt var. I sommeren 1452 kom Marcellus saa tilbage til kong Christiern.

Han rider stormen af.

I mellemtiden havde kongen ikke mindre end to gange faaet besked fra Rom om Marcellus' nederdrægtigheder; første gang med en pavelig legat, Bartholomæus Rimbertini, anden gang med en sendefærd, kongen havde dernede med biskoppen i Viborg, Knud Mikkelsen, som leder. Til Knud betroede paven, at Marcellus var en skurk, og kunde han faa fat i ham, skulde han nok sørge for, at han ikke kom til at bedrage ham eller nogen anden mere. Samtidig meldte paven, at han havde udset en anden til ærkestolen i Nidaros, en Tysker, Henrik Kalteisen, som var dr. i teologien og kætterinkvisitor. Det var en meget agtværdig mand. Han kom ogsaa ganske rigtigt til Norden og var en tid i Nidaros; men paa et møde i Bergen i september 1454 maatte han give op for Marcellus' snakketøj. De var medbejlere til samme embede, og kongen søgte at dømme dem imellem nogenlunde upartisk. Men Marcellus var afgjort favorit og sejrede stort. Kaltei-

sen har ført en dagbog, som er en af vore vigtigste kilder til viden om Marcellus.

Marcellus var nemlig næppe kommet hjem fra Tyskland, før han snakkede kongen et øre af. Alt, hvad der meldtes fra Rom, skulde kongen ikke tro paa. Derimod var Marcellus i Køln bleven behandlet saa lumpent, at han havde mistet alle de breve, paven havde givet ham med. De havde røvet hans gods og straffet ham om ikke paa liv saa dog paa lemmer. Det var saa synd for ham. Han maatte have hævn eller dog erstatning. Og saa fik han kongen til at beslaglægge kølnske handelsskibe i danske havne. I 1453 fik Marcellus ikke mindre end 2693 gylden ind paa denne vis.

Siden da rejste Marcellus ikke til Rom mere. Han blev i Kongens nærhed og ventede paa at blive paveligt udnævnt til Nidaros. Henrik Kalteisen rejste 1454 til Rom og kom ikke igen. Det ene gesandtskab efter det andet sendtes derned, og alle havde de blandt andre opgaver ogsaa den at skaffe Marcellus sin udnævnelse. Den kom ikke. Paven vidste for meget om fyren og vilde ikke. Selv ikke, da Eneo Silvio blev pave i 1458 gik sagen igennem. *Pave* Eneo havde glemt Marcellus.

Men stadig holdt Marcellus sig i kongens gunst, højt og stærkt. Da der i 1455 var kommet en ny pave, Calixtus III, sendte han med det danske gesandtskab hjem et meget strængt brev med hele Marcellus' synderegister. Det paalagde ærkebiskoppen i Lund og biskoppen i Roskilde med kongens bistand at forhøre og afstraffe Marcellus i Danmark eller sende ham til Rom for at blive det der.

De to gejstlige herrer fik et vanskeligt hverv. Sidde pavens brev overhørig kunde man ikke, men heller ikke pille ved den kongelige yndling. Han var ganske urørlig.

Det endte med, at de efter en lang betænkning sendte paven et brev. De bad ham bære over med dem, men Marcellus kunde de ikke hamle op med; ja, de tvivlede tilmed om, at det var rigtigt, hvad han beskyldtes for. I Norden havde han dog ellers opført sig pænt. Og han havde utvivlsomt en god samvittighed, for da de havde stævnet ham for sig, var han gladelig mødt op. — Nej, der skulde ogsaa meget til at tiltro et menneske saa megen frækhed, som Marcellus faktisk havde.

Marcellus kan ogsaa skrive.

Han sad særdeles fast — om ikke i sin bispestol saa dog i kongens raad. Men det var jo gavn nok, at ogsaa andre fik øjnene op for hans uundværlighed. Derfor sendte han en grumme masse breve til kendte og ukendte, nære og fjerne personer, som kejser Frederik i Tyskland, flere forskellige kardinaler og tilmed kong Alfons af Aragonien. Brevene er lette at kende paa det blomstrende og svulmende sprog og den bestandige fremhæven af personen Marcellus som en betydende mand, der varmt anbefales til deres velvilje.

Særlig i brevet til kongen af Aragonien smører Marcellus tykt paa med fantasterier og haandgribelige løgne. Han kunde jo ret sikkert gaa ud fra, at man i Aragonien ikke havde altfor stor viden om nordiske forhold. Nordmændene var saa forbitrede paa paven, fordi de ikke fik en ærkebisp i Nidaros; der var ikke langt igen, før de gik over til den græsk-katolske kirke! Og der var krig i Norden. Ikke blot med Sverige og England, men ogsaa med »Tartarer, Cumaniter, Erpioner, Mambrier og Lapper«. De hærgede bestandig i Danmark og Norge, ja, fornylig havde de angrebet med en styrke paa 150,000 mand!

— Ser man disse folk nøjere efter, viser det sig, at Lapperne altid har været meget fredelige folk, Tartarerne boede dengang øst og syd for Rusland, og Erpioner og Mambrier kendes slet ikke. Det var altsaa saa som saa med den krig, som kunde ventes fra dem.

Men saa gik det galt.

I 1458 blev Christiern I konge i Sverrig. Dermed faldt faren for Karl Knutsson bort, og saa var der ingen mulighed for ærkebispen af Nidaros som Norges førstemand til at spille dette rige ud af kongens hænder. Maaske er det dette, som endelig aabnede hans øjne for, hvad Marcellus' person gemte inderst inde; eller ogsaa har han aldrig set det og kun skønnet, at det var politisk nytteløst at holde længere paa ham. I hvert fald forsvinder Marcellus og hans pen fra juni 1459 af kongens omgivelser. Mere hører vi ikke fra ham. Det vides kun, at han et aarstid efter druknede under den svenske kyst.

Paa havets bund hviler de jordiske rester af Marcellus, pralhans, løgner, markskriger, moralsk undervægtig. Men en pralhals af et vingefang og en overdaadighed, som gør ham saa levende, at han tænder liv i en hel menneskealders historie.

Litteratur:
Oluf Kolsrud: Marcellus. — Syn og Segn, 1911—12.
Johs. Lindbæk: Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Christiern I og Hans, 1907.
C. Paludan-Müller i Historisk Tidsskrift, 3. Række, S. 311—28.

DEN FYNSKE ADEL

Af Adjunkt *Aage Fasmer Blomberg.*

Man har kaldt Tidsrummet fra Grevens Fejde til Enevældens Indførelse for Danmarks sidste Storhedstid. Forbundet mellem Konge og Adel kaldes Perioden ogsaa, og andre igen taler om Adelens Blomstringstid, den Periode, hvor den gamle Adel politisk, økonomisk og aandeligt var den førende. Faa Egne i vort Land kan som Fyn fremvise Minder om denne Adels bedste Tid.

Jorden var Grundlaget for Rigdommen, og det var derfor ikke mærkeligt, at de fynske Godsejere med Flid og Energi kastede sig over Driften af deres Gaarde. Mange af dem var Storgodsbesiddere. I 1625 ejede de 7 største Jordejere tilsammen 27,000 Tdr. Hartkorn. Maalet for enhver Adelsmand paa den Tid var at samle det mest mulige Gods i Hovedgaardens Nærhed og saa bygge en Gaard, der var et saadant Gods værdigt. At dette ogsaa har været Maalet for mange fynske Adelsmænd, fremgaar klart af den Indskrift, som den kendte Christoffer Walkendorff 1539 lod opsætte i Svindinge Kirke i Sydøstfyn.

»Jeg haver opbygt Glorup og Kirken af ny. Jeg haver bekommet al Svindinge Sogn under Glorup Herskab. Jeg haver ladet opsætte alle Stengærder om Glorups Fang. Af alt dette roser jeg mig intet, men takker Gud. Men jeg glæder mig i Gud, at jeg haver regeret mine Tjenere i Fred med Sagtmodighed og Kærlighed.«

Stolthed og Selvfølelse lyser ud af denne Indskrift, og der var ogsaa Grund dertil, selv om Christoffer Walkendorff ikke naaede saa vidt som Kansleren Johan Friis. Denne byggede ligeledes en ny Hovedgaard, Hesselagergaard, hvis svungne Renaissancegavle den Dag i Dag fortæller om det dybe Indtryk veneziansk Arkitektur har gjort paa Bygherren. Han ejede til sidst hele Hesselager Sogn, fik Patronatsret til Sognekirken, d. v. s. Ret til at udnævne Sognepræsten, fik Godset udskilt som et selvstændigt Birk med Ret til at udnævne Birkedommer, og endelig opnaaede han i 1548 at faa Godset, 2 Hovedgaarde og 160 Bøndergaarde, oprettet til et Stamhus; men to Aar efter hans Død ophævedes det. En dygtig og driftig Godsejer var ogsaa Fru Ellen Marsvin, Christian IV's Svigermoder, bjergsom, hensynsløs og praktisk som hun var, udnyttede hun uden nogen som helst moralsk Skrupel de Muligheder, som Datterens Forbindelse med Christian IV gav hende til at tilfredsstille sin Jordhunger. Et synligt Vidnesbyrd om fynske Godsejeres Interesse for deres Jordegods har vi i Erik Hardenbergs og Jakob Ulfeldts Jordebøger. Rigsraadet Erik Hardenberg har bygget Skovsbo i Nordøstfyn. Han var en energisk, dygtig og byggelysten Godsherre, og hans Jordebog, der nu findes i Odense Katedralskoles Bibliotek, er en af de ældste private Jordebøger, vi har. Jakob Ulfeldt, der byggede Ulfeldtsholm, det nuværende Holckenhavn Syd for Nyborg, var Godssamler i stor Stil, og hans Jordebog er yderlig interessant ved dens farvelagte Tegninger af de 3 Herregaarde, han byggede. Han flyttede sin Slægts gamle Gaard ud af Landsbyen Kogsbølle, saaledes som det saa ofte skete paa Fyn i denne Tid, naar en ny Hovedgaard skulde bygges.

Da Jørgen Marsvin havde samlet tilstrækkeligt Gods

om Hollufgaard, flyttede han den ud af Landsbyen Neder Holluf og lagde sin nye Gaard i Engen ved Lindved Aa. Byggemateriale fik han fra Hjallese Kirke, der nu blev nedrevet. Samme Jørgen Marsvin havde nogle Vanskeligheder med sin Trolovede. Han havde i flere Aar været trolovet med Karen Gyldenstjerne, men det ser ud til, at hun var blevet ked af ham, det trak i alt Fald ud med Brylluppet, og hendes Slægt deltes i to Partier. Mogens Gyldenstjerne antog sig den forsmaaede Fæstemands Sag og skrev 1562 til Jomfruens Moder Fru Hedvig Gjøe: »Mærker jeg og, at den gode Mand vilde gerne have hende hjem, som tilbørligt er. At det nu forlænges for ham, det kan intet godt komme af — — — Jørgen Marsvin er en fin, forsøgt Karl, har en naadig Herre og Konge og har ved Gud og naaet selv, en god Sædegaad i Skaane og en udi Fyn.« Det gjorde nu ikke Indtryk paa Svigermoderen, der svarede, at Datteren »er saa god som han«. 3 Aar efter fandt Brylluppet dog Sted, og i Ægteskabet fødtes Ellen Marsvin. Jørgen Marsvin blev endog Rigsraad, men nogen behagelig Mand blev han vist aldrig. Han modtog en kgl. Irettesættelse for Nærighed med Kost og Husrum over for Odensegaards Bønder, naar de skulde køre og arbejde for ham. Han beskyldtes ogsaa for Misbrug af sin Stilling som Værge for en kvindelig Slægtning. Det tjener heller ikke til Ære for ham, at han var Hovedmanden i Bestræbelserne paa at faa omstødt Herlufsholm Skole. Et Gran værre endnu var dog Jakob Hardenbergs Enke Fru Sofie Lykke. De nye utilbørlige Paalæg, hvormed hun besværede Bønderne under Holmekloster, det nuværende Brahe-Trolleborg, førte til, at Kronen indløste Ejendommen. Bønderne havde tidligere klaget over hende, »men den Stund, hun selv havde Klosteret og Birket, da turde ingen sige andet, end hun vilde have sagt, og hun fik de

Vidner, hun vilde have«. Senere blev den driftige Dame grebet i ulovlig Studeeksport, ikke mindre end 1000 Stude havde hun paa uretmæssig Vis faaet ud af Landet; til sidst fratog Frederik II hende det norske Len, hun havde, »paa det vi engang for alle med videre Klage maa blive forskaanet«.

Paa Fyn fandtes den saakaldte Odenseadel, der bestod dels af indfødte Odenseslægter, dels af indvandrede Familier og dels af gammel Adel, der flyttede ind til Byen og drev Købmandsvirksomhed. 1391 nævnes et Medlem af Slægten Tinhus som Borger i Byen, og i 1500-Tallet ejede den baade Egeskov og Juulskov og var en anset fynsk Adelsslægt. Andre som Mule, Seeblad, Grott kæmpede bravt i 1500 Tallet for at bevare Adelsskabet; enkelte Slægter som Marsvin og Akeleye naaede endog op i Højadelen. Disse Slægter dannede et Patriciat i Odense og beklædte Raadmands- og Borgmesterstillingerne. 1536 var saaledes Mikkel Pedersen Akeleye til Skinnerup (nu Ulriksholm ved Kertinge Nor) Borgmester. Han handlede med Klæde, Øksne og Korn, og i Byen ejede han et af de anseligste Huse, hvor han modtog Christian II som sin Gæst. Rustningslister fra denne Tid viser ham som en af Fyns største Ejendomsbesiddere. Tidlig sluttede han sig til den lutherske Lære og sendte Peder Palladius, Sjællands første lutherske Biskop, i Følge med sin Søn til Wittenberg og bekostede hans mangeaarige Ophold der. Men bortset fra de Slægter, det lykkedes at gifte sig ind i Højadelen, vilde den øvrige Adel ikke rigtig anerkende denne Byadel, og det er sikkert ikke tilfældigt, at Odenseadelen savnes blandt de Adelsslægter, der nævnes i Recessen 1536.

Der var imidlertid andre end Odenseadelen, der kæmpede for at bevare Adelsskabet. For mange af Lavadels-

slægterne kneb det med at holde Skjoldet oppe og ikke synke tilbage i Bondestanden. Flere af disse Slægter levede lige paa Grænsen mellem Herremand og Bonde, og ikke saa faa sank i Løbet af 1500- og 1600-Tallet tilbage i Bondestanden. Særlig talrig var denne Lavadel paa Langeland. Her var der en Vrimmel af smaa Adelsgaarde, ejet af Slægter som Mylting, Hvitax, Hvas, Pors, Brun, Svale osv., og paa Fyn træffer vi Slægterne Straale, Norby, Kruckow, Hundermark og Brok af Barløsegaard. Medlemmerne af disse Slægter gik helt og fuldt op i Driften af deres Gaarde, og deres Interesser naaede ikke langt ud over Sognegrænsen. Typisk er saaledes et Brev fra Hans von Mehlen til Lundsgaard ved Kerteminde til Hustruen Fru Eline Ulfeldt. »Meine liebe Weibe Eline Hans von Mehlens paa Lundsgaard. Kjære Kone. Maa du vide, at Silden gælder 5 Mark lybsk til Lübeck. Send dem til Lübeck med Borgmesterens Skib af Kerteminde. De Gedeskind maa du lade hænge i Borgestuen en Nat eller to. Bed Hans Pedersen eller Mads Kammersvend, at han vil gøre sit bedste og vil gøre mig de Skind sorte, røde og gule. Vi var til Skibs, saa blev ond Bør imod to Dage. Have vi lagt ud igen. Se vel eller du skal blive hængt. Kommer han til Kiel, saa maa han give mig Bud, saa vil jeg tage over med Skibet, der fører Maltet til Kiel. Lad ham sende mig Brevet til Per Hynczessen i Korsør. Hans von Mehlen med egen Haand.«

Skrive kunde Hans von Mehlen i hvert Fald, men det var nu ikke alle fynske Lavadelsmænd, der mestrede den Kunst. Melchior Hvas til Fodslette paa Langeland skulde 1601 underskrive et Skøde. Hans Hustru Abel Akeleye maatte da gøre det for ham, »efterdi jeg kan ikke selver skrive«. Han blev begravet i Fodslette Kirke, hvor hans »døde corpus hel og holden som en tør Bergfisk var at

se«. Om Mogens Rosenkrantz til Tange i Sydøstfyn hed det: »Kunde han hverken læse eller skrive«. Paa Langeland kunde man ogsaa godt beklæde Embeder uden at have de fornødne Kundskaber. Niels Jakobsen Mylting til Præregaard var Herredsfoged i Langelands Nørre Herred, skønt han hverken kunde læse eller skrive. Omsider fik Axel Urne ham dømt for forsømmelig Embedsførelse, men snart fik han kgl. Tilgivelse og endte sine Dage i 1559 som Øens Landsdommer. Senere blev Kundskaberne dog større paa Langeland; thi ellers vilde vel ikke Christian Gaas blive sendt til Odense af sin Moder, for at Biskop Hans Mikkelsen kunde eksaminere ham og undersøge hans Lærdom og Kundskaber.

Disse Lavadelsmænd blev ofte set over Hovedet af de 10—15 Slægter, der udgjorde den fynske Højadel. Det var hovedsagelig dem, der sad inde med de Herregaarde, der endnu har et historisk Navn: Langesø, Glorup, Rygaard, Egeskov, Ravnholt, Brahe-Trolleborg for at nævne nogle af dem. Nogle af disse Slægter er udpræget fynske Slægter eller har gennem længere Tid været knyttet til Fyn. Det gælder særlig Hardenberg, Rønnow, Brockenhuus, Bild, Friis, Walkendorff, Urne og Ulfeldt. Særlig de 3 første havde en stærk Stilling paa Øen ved Midten af 1500-Tallet. Det var ogsaa først og fremmest Medlemmer af denne Højadel, der indskrev deres og Slægtens Navn i Landets Historie.

Middelalderens Adel havde været Samfundets Krigere, det var jo derfor, den havde faaet Skattefrihed og andre Forrettigheder. De nye Ildvaaben slog den pansrede Ridder ud, i Løbet af 1500-Tallet omdannedes Krigerstanden til en Embeds-, Hof- og Godsejeradel. Den middelalderlige Ridder fortrængtes af Lanseknægten og blev Godsejer. En Del foretrak dog stadig en militær Uddannelse.

Allerede som 13—14-aarige forlod de Hjemmet og kom i Tjeneste hos en udenlandsk Fyrste, der oplærte dem. Ofte blev de ude i Aarevis. Caspar Markdanner til Rønningesøgaard drog som ganske ung Mand ud af Landet med en fransk Gesandt og tjente i Frankrig, Spanien og Italien, og efter endelig at have tjent Kejseren i 10 Aar vendte han hjem i 40 Aars Alderen. Rigsraadet Erik Rosenkrantz til Arreskov, Bergens dygtige Lensmand, var i sin Ungdom i Krigstjeneste i Sachsen og Brandenburg, og endnu Danmarks sidste Rigsmarsk, den kendte Anders Bille til Danebo, fik sin militære Uddannelse i fremmed Krigstjeneste. Flere fynske Adelsmænd deltog i Trediveaarskrigen paa kejserlig Side. Berømt blev Henrik Holck til Ravnholt, der svang sig op til Feltmarskal og var Wallensteins højre Haand og eneste fortrolige. Jesper Friis til Ørbæklunde førte en noget omtumlet Tilværelse. Han deltog i Kalmarkrigen, var i fransk Krigstjeneste, tog Del i Trediveaarskrigen, hvor han til Christian IV's Forbitrelse kom for Skade at kæmpe mod sit Fædreland, til sidst endte han i dansk Krigstjeneste.

Den Tid var dog forbi, da Undervisning i »Gudsfrygt og Rytteri« var tilstrækkelig for en ung Adelsmand, der vilde gøre Karriere i Statens Tjeneste. Den almindelige Uddannelse var da at blive undervist hjemme eller hos en Slægtning, dernæst at gaa i en Latinskole eller paa Sorø og Herlufsholm for saa at afslutte Uddannelsen med en Udenlandsrejse. Universitetet i København var nærmest en luthersk Præsteskole og kunde ikke give de unge Adelsmænd den Uddannelse i Statsret, Historie, fremmede Sprog og ridderlige Øvelser, der krævedes for at faa Adgang til Hoffet og Statstjenesten.

I Alderen fra 14—20 Aar drog de ud under Ledelse af en Hofmester, der ledede Rejsen og aflagde Rapport til

Hjemmet. Opholdet i Udlandet varede ca. 5—8 Aar, nogle blev dog ude noget længere. Om den sidste Mand af den langelandske Slægt Mylting ved vi, at han i 1625 besøgte Akademiet i Sorø og saa drog udenlands, men først 30 Aar efter i 1655 vendte han hjem, forlængst opgivet af sine Slægtninge. I 1500 Tallet besøgte man hovedsagelig Universiteterne i Tyskland, senere gik Rejserne over Holland, hvor man særlig slog sig ned i Leyden, til Frankrig. Mange fynske Adelsmænd har saaledes studeret i Orleans. Den første var Knud Ulfeldt fra Kogsbølle, det nuværende Holckenhavn, og med ham studerede indtil 1660 ca. 30 fynske Adelsmænd her. Enkelte kom til Italien. Jørgen Gyldenstjerne studerede saa tidlig som i 1520-erne i Bologna, og Johan Friis, Christian III's Kansler, var i Rom 1520 og opholdt sig 1½ Aar i Italien. Slægtskabsforbindelsen mellem Christian IV og Stuarterne førte i 1600 Tallet de unge Adelsmænd til England, derimod kom kun faa til Spanien.

Flere gik for kortere eller længere Tid i fremmed Hoftjeneste som Jørgen Lykke, der ejede Hverringe. Han blev Kammerherre hos den franske Konge, Frans I, og de Erfaringer, han gjorde her, udnyttedes i høj Grad ved det danske Hof. Ved det franske Renaissancehof havde han lært Sæder og Skikke, der var mere forfinede, end man da var vant til i Danmark. Hans Pragtlyst gav sig Udslag ved, at han spiste paa Sølvtallerkner, og hans ødsle Gavmildhed gjorde et saadant Indtryk paa hans Samtid, at den blev ordsprogsagtig. »Den staar aaben som Jørgen Lykkes Pung«, sagde man. To fynske Adelsmænd kom vidt omkring paa deres Rejser. Den ene er den tidligere omtalte Jesper Friis til Ørbæklunde. Om ham hedder det, at han ikke blot berejste de »polerede« Lande i Europa, men ogsaa besøgte Ægypten, Arabien og Palæstina. I

Nærheden af Cairo saa han Pyramiderne »samt mange ægyptiske Mumier og balsamerede Corper af de gamle ægyptiske Konger«. Formodentlig er det ham, der hjembragte de to Mumiekister, hvoraf den ene var forsynet med Hieroglyffer, der i nogen Tid var paa Ørbæklunde og senere brugtes som Vandingstrug i Kerteminde og Svendborg og nu findes i Nationalmusæet.

Den anden var Corfitz Ulfeldts Fader, Rigskansleren Jakob Ulfeldt til Ulfeldtsholm, nu Holckenhavn. Som 14-aarig drog han til Udlandet og studerede i Genéve, Basel og Bologna. Herfra rejste han over Ravenna til Rom. Over Napoli og Sicilien drog han til Malta. Sammen med Ridderne deltog han i et lille Felttog mod Tyrkerne. 1588 var han i Konstantinopel, hvor han beundrede det tyrkiske Regeringsmaskineri. Over Rhodos og Cypern naaede han til Jaffa og Jerusalem. Her saa han det Hul, hvor Træet havde staaet, hvoraf Kristi Kors var taget. Det var yderst besværligt at rejse i de saakaldte upolerede Lande. »Vel 20 Gange maatte han løse sig fri og blev ilde trakteret med Hug og Slag.« Fra Jerusalem drog han saa til Ægypten og over Alexandria til Kreta, hvor han kom i Lag med Grækerne, der morede sig med at drikke ham til og undrede sig over, at »den tyske Nation« ikke viste større Udholdenhed ved Bægeret. Hjemrejsen gik over Venezia, Padova og Holland. Snart drog han ud igen, opholdt sig to Aar i Frankrig. Derefter rejste han over Genova—Barcelona til Madrid, hvor han i nogen Tid opholdt sig ved Filip II's Hof. Hjemrejsen gik over Norditalien, Ungarn og Polen.

Et synligt Udbytte af de kostbare Rejser var de ypperlige Sprogkundskaber, som Adelen navnlig i Christian IV's Tid sad inde med. Om Jakob Ulfeldts 3 Sønner Knud, Laurids og Corfits ved man, at de talte 6—7 Sprog meget

godt og forstod endnu flere. Rigsraadet Otto Krag, der ejede Egeskov, rostes for sin Kyndighed i Spansk.

Flertallet fik selvfølgelig meget lidt ud af Rejserne, mange omkom i det fremmede ved Sygdom og Drab. Rejserne var absolut ikke fri for Fare af den ene og den anden Slags. Fraits Rantzau blev saaledes fanget af Hertugen af Alba, og først da Faderen skriftlig bevidnede, at han kun rejste »som Student« slap han fri. Da Jørgen Quitzow til Sandager i Nordfyn kom hjem fra Udlandet, fulgte en Kvinde efter ham her til Landet og han maatte give hende 4000 Daler for at blive hende kvit.

Naar de unge kom hjem, tog de som Regel Tjeneste ved Hoffet eller i Kancelliet; men mange af dem forlod snart Hoftjenesten, giftede sig og foretrak at leve paa deres Gaarde og drive dem. Eiler Brockenhuus til Nakkebølle havde aldrig noget offentlig Hverv, og da han var velanskreven og nød stor Agtelse blandt sine Standsfæller, skyldes det sikkert personlig Uvilje mod al offentlig Fremtræden. Og den samme Ulyst til at bære det offentlige Livs Byrder finder man hos Rigsraadet Erik Hardenberg til Skovsbo. I et Brev til sin gamle Hofmester lader han denne vide, at det var kun af Lydighed mod Faderen, at han tog Hoftjenesten; »at blive hjemme og leve paa mine Gaarde og at tilbringe Tiden med Bøger og Studier« var hans højeste Ønske.

Den fynske Adel følte sig som en Enhed, og som saadan havde den en aarlig Sammenkomst i Odense. Denne Sammenkomst kaldtes Landemode og blev oprindelig holdt 13. Januar, 20. Dags Jul. Man var under Bøde forpligtet til at komme til Landemode; paa dette afgjordes opkomne Stridigheder, og det fortælles, at Adelen derefter »ved en stor Banket holdt en venlig og glædelig Omgængelse i nogle Dage«. Samtidig med Landemodet afholdtes Lands-

tinget. Det var Adelens Værneting og forvaltedes af en Adelsmand som Landsdommer. Oprindelig holdtes det under aaben Himmel, senere i Elende Gildes Gaard, og fra 1578 til Enevælden holdtes Landstinget i Domstuen til Graabrødre Kloster. Længe savnede Adelen et Lokale til dens selskabelige Sammenkomster, men i 1634 købte den Podebuskernes Gaard paa St. Knuds Kirkegaard. Den kaldtes fra nu af Adelens Gaard og var Samlingssted for den fynske Adel til 1660.

Landemode og Landsting knyttede saaledes den fynske Adel til Odense. En yderligere Tilknytning skete ved, at der afholdtes lokale Rigsraadsmøder i Byen, og ved at Mønstringen af den fynske Adel foregik her. Desuden boede baade Frederik II og Christian IV ofte paa Odensegaard, det tidligere St. Hans Kloster. Her afholdtes bl. a. den store Lenshylding 1580. Tit og ofte var der Fest, naar Kongen gæstede Byen, og den fynske Adel har da jævnlig været Kongens Gæster. Hoffets Nærværelse og de mange Møder gjorde det naturligt for Adelen at erhverve sig Gaarde i Odense. Og snart fandtes der en Vrimmel af Adelsgaarde. Den gamle Bispegaard fra den katolske Tid ejedes først af Slægten Brockenhuus og senere af Brahe'erne, nu er den Odense adelige Jomfrukloster. Paa Hjørnet af Overgade og Møntestræde byggede Falk Gjøe til Hvidkilde sin smukke Gaard, den saakaldte Møntergaard. Paa Nørregade laa Eiler Rønnows Bindingsværksgaard, der nu er flyttet til Møntestræde og sammen med Møntergaarden huser Fyns Folkemusæum.

Odense blev Midtpunkt for den fynske Adel. Det blev derfor ganske naturligt, at dens Fester ogsaa blev henlagt hertil. Mangfoldige Gange er den fynske Adel stævnet til Bryllup i Odense. Sædvanligvis stod det paa Byens Raadhus, og hyppigt blev Festerne afholdt netop i de Dage,

hvor Adelen var samlet til Møder; saaledes var Bryllup samtidig med Landemodet ikke ualmindeligt. Da Adelen blev tilsagt til Odense Allehelgensdag 1626 for at betale Skat, fejredes der den 22. og 23. Oktober Bryllupper. Der kan ikke herske Tvivl om, at der i de Dage var Fest i Byen. Store Forberedelser blev truffet til et saadant Bryllup. Gang paa Gang læser vi i Jørgen Brahes Kalender, at hans Frue var bedt til at være Dragefrue, d. v. s. indbudt til at hjælpe med at smykke Bryllupssalen.

Bryllupsfestlighederne indledtes med, at Bruden kom til Byen ledsaget af et stort Følge. Mette Rosenkrantz fortæller, at hun drog til Torpegaard og førte Emmerik Rosenkrantz' Brud til »Onse«. Det var en stor Hæder at blive indbudt hertil. »Red jeg med Bruden Jfr. Mette Rud i Byen« skriver Jørgen Brahe i sin Kalender, og Dagen efter stod saa Mette Ruds og Niels Trolles Bryllup. Et saadant Bryllup varede nu flere Dage. Ellen Gjøe blev indført i Odense om Lørdagen den 20. August, om Søndagen fejredes hendes Bryllup med Emmerik Rosenkrantz, men først om Lørdagen den 27. August var Festlighederne forbi.

Brylluppet foregik i Kirken og selvfølgelig i Stiftskirken, St. Knuds Kirke. Henning Walkendorff til Glorup fik dog Lov til, at Sønnen, hvis Bryllup skulde staa i Odense, maatte lade sig vie paa Salen, og ved et Bryllup paa Nakkebølle foregik Vielsen i et »Paulun«. Hyppigt sluttede Brylluppet i Brudeparrets fremtidige Hjem. I sine Kalenderoptegnelser fortæller Eiler Brockenhuus til Nakkebølle, at »den 1. August 1574 stod mit første Bryllup udi Odense. 8. August 1574 gjorde jeg mit Velkommen paa Nakkebølle.« Antallet af Bryllupsgæster afhang selvfølgelig af Slægternes Rigdom og Anseelse. Det har dog sikkert været ganske enestaaende, naar vi hører, at der i 1640 var 160 Gæster

ved Laurids Ulfeldts og Else Parsbergs Bryllup; det var da heller ikke Smaating, der faldt af til Brudeparret. Foruden 36 Sølvkander fik det 5137 Lod Sølv, deraf var de 1610 Lod forgyldt. Efter Vielsen holdtes Maaltid og Dans. Hvad der spistes ved et adeligt Bryllup paa Fyn, ved vi ikke, men Opdækningen ved Karen Brahes Barsel i Odense 1637 var til 1. Sæt Dyresteg med Ribssaft, Suppe, Gedde med Roer, Hønsepostej, Gaasesteg med Agurker, Karper, Peberodskød og Sukkerbrød, og til 2. Sæt Lammesteg med Rødbeder, Krebs og Tærte.

Det var Forgangsmandens Opgave at sørge for, at alt gik sømmeligt til, men efterhaanden som Vinkanderne tømtes, og Ansigterne blussede, blev Hvervet vanskeligt, og undertiden gik det da galt. Lensmanden paa Odensegaard maatte saaledes i 1592 tiltale Præsten i Allerup for usømmelig Tale ved Laurids Straales Bryllup. Efterhaanden som Maaltidet trak ud, blev Kvinderne utaalmodige, de vilde danse, og ofte var deres Utaalmodighed saa stor, at de ikke kunde vente, men sprang over Bordet og dansede under Maaltidet. 1586 udstedte Regeringen et Forbud herimod. 3 Aar efter blev det overtraadt ved Mette og Kirsten Hardenbergs Bryllup i Odense med Preben Gyldenstjerne og Axel Brahe. Sidstnævnte var uheldigvis Lensmand paa Odensegaard og maatte derfor betale en større Bøde. Efter Maaltidet gik Dansen med Liv og Lyst. Polskdansen med dens raske og fejende Bevægelser var anstrengende, det maatte en af Dronningens Jomfruer sande. Under Dansen paa Koldinghus en Novemberaften 1587 segnede Ellen von Mehlen fra Broholm pludselig død om.

Naar Brudeparret trak sig tilbage til Brudekamret, nærmede man sig Festens Afslutning. De ældste Latinskoledrenge, der havde underholdt Gæsterne, skulde nu,

saaledes lød Bestemmelserne fra Odense Latinskole, gaa hjem, men Gæsterne kunde endnu fortsætte, og jo længere Festen varede, desto større blev Lystigheden og ogsaa Rusen, og helt stille gik det ikke altid, naar de kaade og muntre Bryllupsgæster til sidst brød op. Det gjaldt heller ikke Karl Bryske til Langesø, da han i 1589 var til Bryllup i Odense. Om Aftenen, da han sammen med andre adelige i straalende Humør gik fra Bryllupshuset, standsede man op uden for Hans Mules Dør og ruskede i den for at faa ham op; men Hans Mule havde ikke den fjerneste Lyst til at staa op og forhandle med kaade Bryllupsgæster, saa han lod, som om han intet hørte. Det blev snart for farligt, for under Latter og Spøg blev 54 Glasruder slaaet ind i Huset, og Spyd og Sværd hugget i Karm og Sprosser. Endnu holdt Hans Mule Stand, men da en Sten kom farende og ramte ham, forlod han endelig Skuepladsen. Denne noget uofficielle Afslutning paa Bryllupsgildet maatte Karl Bryske da ogsaa senere staa til Regnskab for.

Den kendte Læge og Apoteker i Odense Cornelius Hamfort, der sikkert har overværet nogle Adelsbryllupper, har sandsynligvis Ret, naar han siger: »Det er ikke muligt for Danske, især Adelsmænd, at holde Bryllup, uden at den ene maner den anden saa længe til at drikke og selv gør Besked, indtil de med Tugt at melde spy Øllet igen og i Tjeneres og Gæsters Nærværelse uden mindste Skam besørger andet under Bordet.«

Gejstligheden i Odense har sikkert glædet sig over de mange adelige Bryllupper; thi der tilfaldt dem et klækkeligt Honorar. Hyppigt var det dog Biskoppen, der forrettede Vielsen. I sin Dagbog fortæller Biskop Hans Mikkelsen »den 12. September viede jeg i Sct. Knuds Kirke Gregers Krabbe og Helvig Rud, Christen Skeel og Birgitte Rud 14. September bragte sal. Corfits Ruds Datter Elisabeth mig

Honorar i hendes Moders Navn«. Hans Mikkelsen var en højt skattet Modepræst og hyppig benyttet som Forfatter af Ligprædikener, ikke mindre end 37 af dem er gaaet i Trykken, og Honoraret var sædvanligvis et Sølvkrus paa 100 Lod med 100 Rdl. i; det kan ikke undre nogen, at den gode Biskop efterlod sig en betydelig Formue. Ligprædikenen spillede en stor Rolle for Adelen. Margrethe Akeleye førte altid sin Herkomst og Levnedsfortegnelse samt Teksten for sin Ligprædiken med sig paa sine Rejser.

Mange fynske Adelsmænd foretrak at blive begravet i Stiftsbyen. Endnu i Begyndelsen af Tidsrummet var det almindeligt, at det stod i St. Hans Kirke, men senere blev Sct. Knuds Kirke den foretrukne, og endnu er Walkendorffernes lille Renaissancekapel bevaret. Kort efter Reformationen var det endnu Skik straks at foretage Begravelsen; da Gert Bryske den 13. Juni 1552 døde paa Dallund, blev han begravet i Søndersø Kirke den 16., men Arvingerne efter Fru Sidsel Bryske til Langesø lod hendes Lig staa over Jorden i 4 Maaneder fra 7. Februar til 14. Juni. Hyppigt blev den døde efter Bisættelsen i Stiftskirken ført til Familiebegravelsen i Sognekirken. Jørgen Brahe fulgte Corfits og Otto Ruds Lig fra Sandholt til Odense, og foran Corfits' Lig førtes en Hest med et sort Klæde, og paa dens højre Side hang hans Kommandostav, og paa den anden Side hans Sporer, en Karl i fuld Vaaben kom med hans blottede Kaarde, og bagefter gik en Dreng med Otto Ruds Værge. Da Bisættelsen havde fundet Sted, fulgte Jørgen Brahe Dagen efter Ligene til Sandholt. Undertiden førtes den døde fra Landsdel til Landsdel. I den varme Sommer 1584 vilde Emmeke Kaas' Enke føre Mandens Lig fra Ystad i Skaane til Fyn, men det blev dog forbudt.

Naar Slægt og Venner var vendt tilbage fra Kirken,

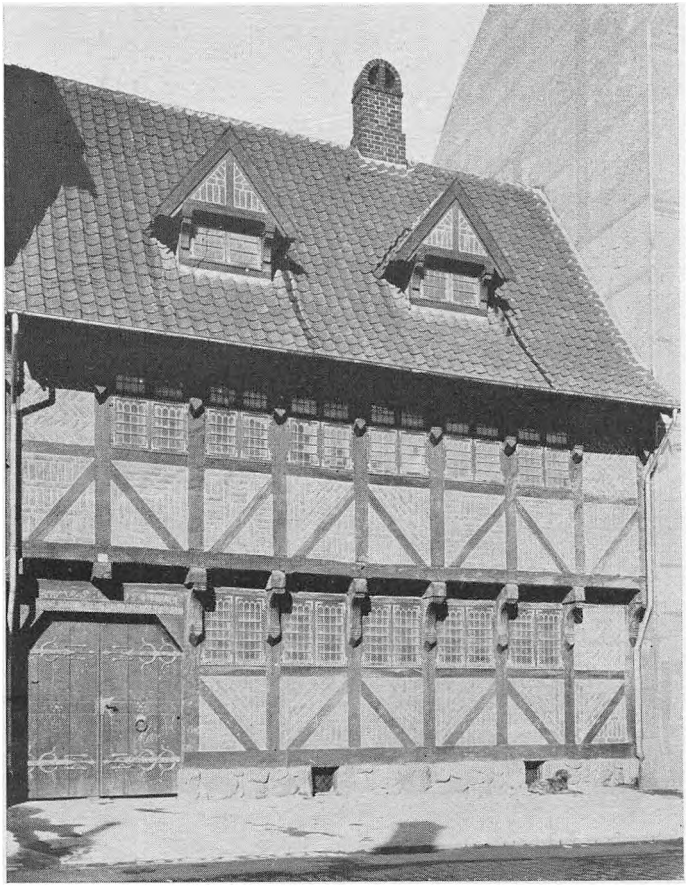

Eiler Rønnows Gaard i Odense. Den er bevaret til vore Dage.

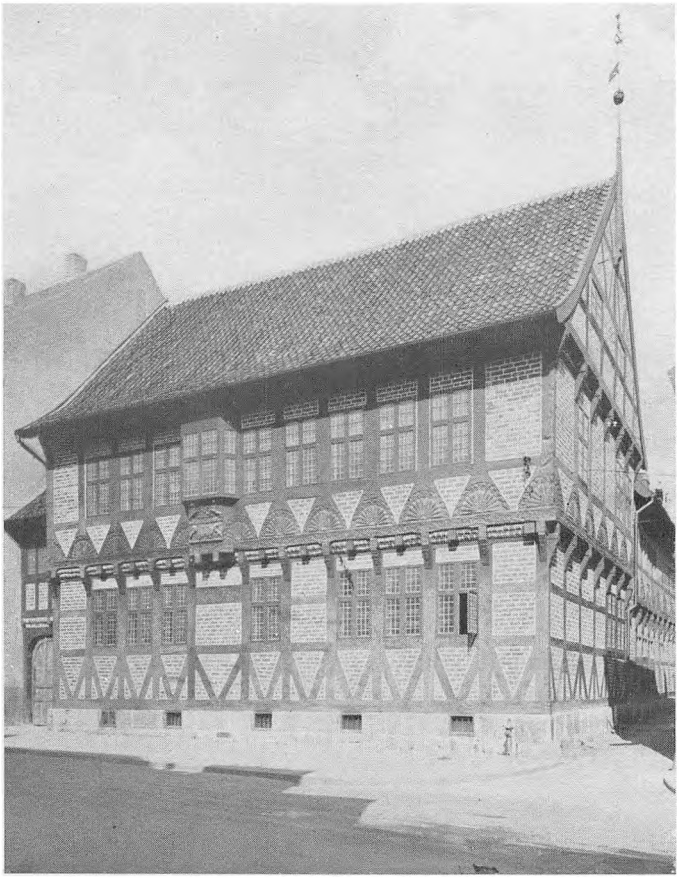

Falk Gjøes Gaard, nu »Møntergaarden« i Odense.

holdtes et storslaaet Gravøl. Netop ved denne Lejlighed viste man stor Pragt og Ødselhed, alt til Ære for den afdøde. Med Rette mente Johan Friis, at »intet tjente de døde Legemer bedre end, at de med det allerførste kommer i Jorden til deres Hvilested. Jeg befrygter saare, at engang skal Gud straffe Danmark, besynderlig Adelen og de rige for saadan unyttig Prang, som de drive i de Dødes Jordefærd.«

Det var dengang ikke ualmindeligt, at Deltagelse i et festligt Lag senere kunde faa slemme Følger. Vinen løsnede Tungebaandet, og tit forledtes man til Ord og Udtryk, som man ellers nok skulde vogte sig for. Saaledes red i 1628 tre Hofjunkere ind paa Kjørup for efter Christian IV's Befaling at affordre Henrik Podebusk en skriftlig Erklæring i Anledning af en Udtalelse om, at Kongens Døtre med Kirsten Munk »ikke var for Frøkener at æstimere«. For Henrik Podebusk's Vedkommende resulterede Forespørgslen i, at han ikke fik en eneste Forlening.

Endnu værre gik det Kristoffer Urne til Rygaard, der i et Drikkelag brugte mindre pæne Udtryk om Kongen og Johan Friis, som han beskyldte for at have ombragt hans Morbroder, den fængslede Biskop Joachim Rønnow; han truede med, »at derfor skulde Ild og rød Lue« gaa over Land og Rige. Rigsraadet dømte ham til at være en »æreløs Mand« og »en lovløs Løgner, der efter denne Dag ikke skulde staa til troendis for nogen ærlig Mand«. I over en Snes Aar sad han fængslet, indtil han slap ud ved nogle Slægtninges Kaution; men atter løb hans Tunge løbsk, og Kautionisterne maatte ud med 10,000 Joachimsdalere. Sit urolige Liv endte han i Syvaarskrigen, hvor han blev fanget ved Svarteraa og døde i Fangenskabet. Hans Frænde Jørgen Urne til Hindemade var endnu betaget af Adelens gamle Fejderet, og under en Strid med Kristoffer mødte

han derfor op paa Rygaard i Harnisk og med Værge, ledsaget af sine Svende, og gav sig til at plaffe løs og bruge Mund, hvorfor han senere maatte gøre Kongen Afbigt. En saadan Genoptagelse i 1500 Tallet af den gamle Fejderet var dog ikke almindelig. Til daglig levede man fredeligt paa sin Gaard, optaget af Gaardens Drift og offentlige Gøremaal. Til det daglige Liv hørte ogsaa Salg af Stude og Korn, Mageskifter og Godshandler, Forhandlinger om Markskel og Rettigheder. Alt sammen Ting, der let førte Proces med sig. Stridbare og rethaveriske var den Tids Mennesker. Strid om Jord kalder ofte de daarligste Egenskaber frem, og Kilderne giver os Vidnesbyrd nok om, hvordan saadanne Stridigheder fremkaldte Raahed og Brutalitet. Hans Oldeland til Vejrupgaard og hans Stedfader overfaldt saaledes Herredsfogeden Knud Mule paa Bjærge Herredsting med Hug og Slag, saa han med Nød og næppe slap fra det med Livet. Da Frederik II hørte herom, fritog han Hans Oldeland for at møde i Odense til Lenshyvdingen med sine Folk og Heste. Efter Kongens Mening var han ikke værdig til at komme i det gode Selskab, »som er foreskreven did.«

En Voldsomhed og Stridbarhed uden Lige træffer man hos Otto Emmiksen til Stensgaard. Lisbet Bryske giver ham det Skudsmaal i sin Slægtsbog, at »han var meget ond og ugudelig«. Han ophidsede Borgerne i Faaborg med ulovlig Beskatning og Besværing af anden Art, saa Frederik II maatte lade ham vide, at han havde »Midler til at styre ham, hvis han skulde tage anderledes af Sted end det sig bør«. En Skræk var han for Naboerne, han optog deres Kvæg og udleverede det først, naar det var udsultet og ødelagt, men da han til sidst overfaldt Karen Bryskes Foged, blev han dømt til at opholde sig paa Steensgaard. Her fik han en voldsom Død. En Morgenstund, da han laa

og sov i sit Kammer, blev han dræbt af 2 af Gaardens Folk. De var betalt til det af hans 3die Hustru. Hun maa have haft Grund dertil; thi Lisbet Bryske siger: »han var saa ond imod hende, som han var mod alle sine Fruer«.

De fynske Adelsdamer var heller ikke bange for at tage sig selv til Rette. Det maatte den fynske Gejstlighed sande, da den kom i Strid med Fru Anna Oldeland til Uggerslevgaard i Nordfyn. Hun laa i Strid med sin Sognepræst og laaste derfor Kirken, saa den gode Præst 3 Onsdage i Træk maatte opgive Gudstjenesten. Og selv om hun lukkede Kirken op til Jul, saa gav hun sin Karl Ordre til at slukke Lysene under Gudstjenesten 2. og 3. Juledag, og andre af hendes Folk fik Ordre til at gøre saadant Bulder og Brag, at Gudstjenesten maatte aflyses. Det blev dog Præsten for broget, han klagede til Biskoppen, der som ventelig tog Præstens Parti. Det kom ham dyrt at staa. En Biskop afskrækkede ikke den voldsomme Adelsdame. Hun drog til Odense og afbrød her Biskoppen under selve Prædiken i Sct. Knuds Kirke og overfusede ham med Skældsord, saa han maatte afbryde Prædiken. Der kunde nævnes endnu flere Eksempler paa Stridbarhed og Rethaveri, men lad mig slutte med at gengive det ikke alt for smukke Skudsmaal, som Fru Anna Brahe til Elvedgaard fik. Hun var trættekær og sladderagtig, »vel skjøn af Byrd, men ellers i alt sit Levneds Væsen et uterligt og skarns Kvindfolk«.

Beskyldningen for Brutalitet og Selvtægt rammer selvfølgelig kun en mindre Del af Adelen. Det hører ogsaa med til det daglige Liv, i hvert Fald i den aandeligt interesserede Del af Adelen, naar vi hører, at Jørgen Brahe til Hvedholm en Septemberdag ved Middagstid sidder og læser i Huitfeldts Kong Fredrik I's Krønike og hans Hustru Fru Anne Gyldenstjerne om Aftenen sidder i sit Kammer ved to Vokslys og læser Bibelen. Der var en ikke

ringe Interesse for boglige Studier. Jørgen Gyldenstjernes Bogsamling indeholdt foruden Luthers og Melanchtons Skrifter ogsaa de vigtigste latinske Forfattere, i hans Bogsamling fandtes den latinske Udgave af Sakse. Laurids Ulfeldt havde et berømt og kostbart Bibliotek, hvoraf Frederik III senere erhvervede en Del, der nu findes i det kgl. Bibliotek. Interessen for Fædrelandets Historie præger en Mand som Johan Friis, der trofast understøttede Anders Sørensen Vedel. Rigskansleren Antonius Bryske til Langesø var Ejer af det berømte Runehaandskrift af Skaanske Lov. Caspar Markdanner lod den store Jellingesten udgrave, og der kunde nævnes flere endnu. Ogsaa mange fynske Adelskvinder udmærker sig ved Lærdom. Anne Gjøe, der havde tilbragt sin Barndom paa Rosenholm hos den lærde Holger Rosenkrantz, efterlod sig ved sin Død en Bogsamling paa 900 Bind, som hun skænkede sin Søsterdatter Karen Brahe, »thi jeg haver taget Omsorg for dem efter min Død, at de, som jeg med saa stor Flid og Glæde haver samlet, maatte ikke blive spredt«. De danner nu Grundstammen i Karen Brahes Bibliotek i Landsarkivet for Fyn. Glæden ved at samle Bøger delte Anna Gjøe med sin lærde Svigerinde Birgitte Thott til Bittinggaard, der ved sin Senecaoversættelse sikrede sig et Navn i den danske Litteratur.

Hos mange fandtes en dyb og inderlig Religiøsitet, der fik dem til at betænke Skolerne, de fattige og Kirken med Gaver. Erik Hardenbergs Hustru Fru Anna Rønnow lod efter Sagnet det Krucifiks rejse, der endnu staar ved Vejen til Skovsbo. Hun var en from Dame, hvis medfødte Tungsind øgedes ved 6 Børns Død og 2 Døtres Sindssygdom. I mange fynske Sogne oprettedes Hospitaler for de fattige og trængende. Pernille Lykke stiftede de saakaldte Sjæleboder i Møntestræde i Odense. De eksisterer endnu. Ogsaa

de fynske Skoler betænktes. Som Lensmand paa Odensegaard og fynsk Godsejer bidrog den lærde Holger Rosenkrantz meget til Gymnasiets Oprettelse, og det er den fynske Adels rigelige Gaver, der sikrede dets Bestaaen. Det første Studenterkollegium oprettedes ogsaa af en fynsk Adelsmand, Christoffer Walkendorff. Kirkerne prydedes med Prædikestole, Altertavler og Epitafier. Eiler Brockenhuus gav St. Knuds Kirke en ny Prædikestol, og Henrik Gyldenstjerne skænkede den en Altertavle. Fru Ellen Marsvin lod paa sine gamle Dage indrette det pragtfulde Kapel paa Holckenhavn med de enestaaende Billedskærerarbejder.

Baggrunden for de prægtige Herregaardsbygninger, de kostbare Udenlandsrejser og de overdaadige Fester var de gode Priser for Landbrugets Produkter. I de gyldne Aar vænnede man sig til en Levefod og et Luksusbehov, hvortil der ikke tidligere havde været Magen. Der krævedes en solid Pengepung, men saa længe de gyldne Tider varede, var Pengene der altid, man bekymrede sig ikke om, hvor de skulde komme fra. Da Krisen kom, faldt Formuerne da ogsaa som Korthuse. Prisfaldet, der satte ind i 1630erne, og Karl Gustavkrigene blev katastrofale for mange fynske Adelsmænd. Landstingets Skøde- og Pantsprotokoller er et Vidnesbyrd herom. Fra Slutningen af 1640erne begynder Pantsættelserne i stor Stil, Trangen til rede Penge er stor. Den imødekommes af Borgmestre og Raadmænd, af Præster og andre lærde Folk, af Forpagtere, ja, selv af formuende Bønder. Efter Karl Gustavkrigene er det, som om alle rede Penge er forsvundet, det eneste Betalingsmiddel var Jorden. Intet Under, at en Række fynske Adelsmænd maatte gøre Opbrud. Mange kæmpede en fortvivlet Kamp for at redde Slægtsgaarden. 1661 maatte Falk Gjøes Enke Fru Karen Bille opgive Hvidkilde. 30

Hovedgaarde skiftede Ejer i 1660erne, i 11 Tilfælde var Ejerne gaaet fallit. I 1670erne solgtes 14 Gaarde, i 1680erne 21. Friis'erne opgav Ørbæklunde og Hesselager og Walkendorfferne Glorup. Da Niels Friis maatte sælge Ørbæklunde 1689, forbeholdt han sig frit Ophold paa Gaarden til sin Dødedag og en Kiste ved Siden af sine Forfædre i Gravhvælvingen under Ørbæk Kirke. Den kom heller ikke til at staa tom ret længe; thi samme Aar døde han.

Ogsaa Odense mærkede Adelens Ruin. Landemodet ophørte. Adelens Gaard blev 1682 for Gæld og Skatter udlagt til en Maler og 1705 købt til Nedrivning. Matrikeln fra 1683 kan kun opvise 7 Adelsgaarde i Byen, og heraf var kun en beboet af Ejeren.

Inden Udgangen af 1600 Tallet havde den fynske Adel i mangfoldige Tilfælde maattet vige paa Gaarden for Enevældens ny Adel og Embedsstand. Den gamle Adels bedste Tid paa Fyn var uigenkaldelig forbi.

Litteratur:

Troels Lund: Dagligt Liv i Norden. 1908—10.

Aage Fasmer Blomberg og Otto Andrup: Fester hos Adelen i: Danmark i Fest og Glæde. 1935. Bd. 1.

NAAR ØJET SLØVES — OG ARMEN BLIVER TRÆT

ADELSMAGTENS WATERLOO 1660.

Af *Svend Bay-Schmith.*

Vi husker alle fra vor Danmarkshistorie den stolte, mægtige Adelsstand, der efter at have knækket Kongens Magt, var den egentlige Hersker i Danmark. Hver Gang en ny Konge skulde vælges, maatte han købe sin »Stilling« af denne enevældige Stand, og Prisen blev højere for hver Gang, det skete. Naar saa Prisen var betalt ved Underskriften paa en formelig Kontrakt (Haandfæstningen), var det ikke Kongen men Adelen, der gennem Rigsraadet, nu kalder vi det Ministeriet, var Landets Hersker.

Men vi husker ogsaa Frederik den 3die, der ved Borgernes og Gejstlighedens Støtte brød denne Magt. Uden nogen Borgerkrig, uden at løsne et Skud eller ofre een eneste Draabe Blod, rev han sin egen Haandfæstning i Stykker, medens den knælende Adel ønskede ham til Lykke med hans nye Magt, den samme Adel, som blot 12 Aar tidligere havde aftvunget ham den strengeste Haandfæstning, nogen dansk Konge endnu havde set, for at tillade ham at efterfølge sin Fader paa Tronen.

Hvad var der sket i disse 12 Aar, der kunde muliggøre dette Danmarkshistoriens største coup d'Etat, da den krybende Adel ydmygt tilbageleverede Kongen den dyrebare Haandfæstning, hvorpaa dens Magt beroede — kort sagt, hvorfor brændte Adelen sine egne Skibe? —

Skal vi svare herpaa, maa vi først undersøge de to kæmpende Magters virkelige Styrke, altsaa hvor solidt det Grundlag var, som de hver især byggede paa, da Kampen fandt Sted, og saa maa vi følge selve Kampen for at se, hvilke ydre Begivenheder, der greb ind i dette Livtag.

Lad os begynde med at se paa den interessanteste af de to Kæmpende, den der hidtil havde været den Mægtigste, og som nu pludselig tabte alt. Lad os engang følge Adelens voksende Magt i Middelalderen, se den staa paa Magtens Tinde og følge den henimod dens katastrofale Nederlag.

Adelens Magt.

Oprindelig var Danskerne et frit og demokratisk Bondesamfund, men efterhaanden udkrystalliseres Samfundet i Klasser, hvoraf de tre mægtigste er: Konge, Kirke og Adel.

Kongestillingen var den ældste. Allerede paa et langt tidligere Stadium i Samfundets Udvikling havde Bønderne kaaret sig Konger, først over Landsdelen, senere over hele Landet, men Kongens Magt havde hidtil været meget indskrænket, maaske med Undtagelse af i Krigstider. Kirkens Magt, der voksede med Kristendommens stadig forøgede Præg paa Samfundsstrukturerne, havde Rom i Ryggen, saa den byggede ikke paa Sand. Adelen opstod som en privilligeret Stand, ved at de rigeste af Bønderne udskilte sig som en særlig Stand med Skattefrihed mod at gøre Krigstjeneste til Hest og i fuld Rustning, paa egen Bekostning.

Konge og Kirke fandt hurtigt sammen i deres fælles Stræben mod stedse mere Magt (Vald.I. og Absalon), og der blev ligesom ikke Plads for Adelen til at kravle med

op ad Stigen. Senere da de to Venner begge var naaet Stigens Top, var der ikke Plads til dem Begge, og saa gjaldt det om at styrte den Anden ned (Christoffer I. og Ærkebiskop Jacob Erlandssøn). Saa kom endelig Adelens Chance, den sluttede sig til Kirken, beseglede Venskabet ved at fylde Kirkens høje Stillinger med sine egne Sønner, medens de ugifte Døtre gik i Kloster, og store Dele af Standens Formue, deriblandt Godser, skiftede Ejermand til Kirken. I Sandhed en høj Pris for Adgang til Kampladsen! Men det lønnede sig, for snart efter laa Kongemagten afkræftet paa Jorden, og Adelen havde Haanden paa dens Strube.

Da en dansk Konge første Gang maa underskrive en Række Forpligtelser overfor Adelen, en Haandfæstning, sker det pudsigt nok *ikke* for at faa Lov at blive Konge, men for at slippe for at blive afsat. Det var Erik Glipping, hvis uduelige Styre gjorde Adelen saa misfornøjet, at han for at faa Lov at fortsætte, i Aaret 1282 maatte underskrive en Haandfæstning, hvori Adelens gamle Rettigheder blev fastlagt, foruden Forpligtelsen til at holde Danehof hvert Aar, ligesom Kongen ikke maatte lade nogen fængsle uden efter lovlig Dom.

Denne første Haandfæstning bærer klart og smukt Præget af, at Adelen endnu følte sig som hele Landets Beskytter mod Overgreb fra Kongens Side. Saaledes staar der bl. a. i den, at Kongen ikke maa plage Bønderne med ulovligt Arbejde — en Bestemmelse, som Adelen med Tiden ganske glemte at faa med, naar Haandfæstningen skulde fornyes!

Danehoffet var det aarlige Møde mellem Konge, Adel og Gejstlighed, hvor Kongen skulde gøre Rede for sine Handlinger og drøfte sine Planer med Landets Store. Det afløste saaledes Landstingene, men blev efterhaanden selv

afløst af Rigsraadet, denne lille, men mægtige Kreds af Gejstlighedens og Adelens Øverste, der stod som et Organ for de privilegerede Stænder overfor Kongemagten, og som gennem hver nyrevideret Haandfæstning nok skulde vide at hævde — og forøge — sin Magt.

Hvor hurtigt Rigsraadet fik fastslaaet sin Stilling som Kronens egentlige Repræsentant, ser vi af Erik af Pommerns Skæbne; han kom paa Kant med Adelen og maatte drage bort til Gotland. Her modtog han 1439 Meddelelsen om sin Afsættelse, og samtidig valgte Rigsraadet hans Søstersøn, Christoffer (3) til Konge, mens Haandfæstningen tillige fik et Par ekstra Tilføjelser —!

De følgende Konger lærte hurtigt at være artige mod den mægtige Adel. Først med Chr. 2den træffer vi atter en Konge, der rejser sig. Allerede hans Fader havde paa mange Punkter vist en for Tidsaanden mærkelig Sympati for de ufrie Stænder, og Chr. 2 var selv blevet opdraget i et borgerligt Hjem. Dertil kom de stærke Følelser, hvormed han var knyttet til den borgerlige Dyveke og hendes — sandelig ogsaa borgerlige — Moder, iblandet den, maaske kun rent intuitive, Tanke, at Byerne og Borgerne kunde hjælpe ham mod Adelens Kvælertag. Det var de spirende Kim, som hos Frederik den 3die blev til pragtfulde Blomster — men som Adelen denne Gang endnu havde Kraft til at rykke op med Rode. Chr. den 2den betalte dyrt for sine spæde, botaniske Forsøg!

Rigsraadet valgte derefter Frederik den 1ste til Konge, og Haandfæstningen — denne Kongens Tommelskrue — fik atter et Par Omdrejninger, bl. a. blev det bestemt, at kun Adelige kunde blive Lensmænd.

Som vi ser, var det totalt lykkedes Adelen at indtage Kongemagtens Plads ved Gejstlighedens Side — men heller ikke til disse to var der Plads paa Stigens Top, og

denne Gang var det Kirken, der faldt. Ude i Europa vandt Luthers Lære Indpas i de højere Kredse, allerede Chr. 2 var et Par Gange gaaet over til den — hver Gang paa det for ham selv mest upraktiske Tidspunkt, selvfølgelig —. Nu valgte Rigsraadet, efter i nogen Tid selv at have ført Regeringen, den lutherske Christian den 3die til Konge, halvvejs dog tvunget dertil af Frygt, dels for Chr. den 2dens Venner og dels for Chr. den 3dies Feltherre. Dejligt, at ogsaa det danske Rigsraad en enkelt Gang kunde frygte! Med Chr. 3 faldt Kirken ned fra Magtens Top, Bispe- og Klostergodserne inddroges, (en god Bid for en sulten Konge), og Rigsraadet reduceredes til kun at omfatte de verdslige Medlemmer.

Men Rigsraadets — og altsaa Adelens — Magt forblev uberørt af alt dette, det var ligesom den forlængst nedtrampede Kongemagt blot evnede at rejse sig i et kort men gigantisk Krafttag, for at trække sin gamle Rival med ned i Ormekælderen. Tilbage stod Adelen — alene paa Valen — venligt smilende til Kongen, naar han først havde underskrevet sin Haandfæstning — og naadigt bydende Præsten til sit Bord, naar en af Kirkens Mænd havde faaet Kald paa hans Godser.

Frederik den 2den slap forholdsvis billigt til Stillingen som Konge, Rigsraadet bestemte sig naadigst til at lade ham slippe med samme Haandfæstning som Faderen. Ellers plejede Tommelskruen at faa sig en Omdrejning, hver Gang en ny Aspirant søgte Pladsen. Men det var nær gaaet Kongen som visse af hans Forgængere, for under Syvaarskrigens Modgang overvejede Adelen at vælge en anden Konge, og han slap ikke for at tage sin mest forbitrede Modstander, Peder Oxe, til Rigets Hofmester, et Valg som han forresten ikke kom til at fortryde.

Efter Frederik den 2dens Død og under Chr. 4des Min-

dreaarighed havde Rigsraadet en dejlig Tid som Formynderregering. Ganske vist var der den besværlige Enkedronning Sophia, og det var ikke altid lige let at omgaas hende, i hvert Fald ikke saaledes som Rigsraadet ønskede det. Men Magtens Sødme kunde dog nydes i saa fulde Drag, at skønt en Del af Adelen — paa Tronfølgerens 19-aarige Fødselsdag — foreslog nu endelig at erklære ham myndig, holdt Rigsraadet dog Spillet gaaende til Prinsen var næsten 20 Aar! Haandfæstningen blev nærmest som Faderens — altsaa naadigt sluppet.

Men det skyldtes dog mest, at Faderen, som det efterhaanden blev Skik, havde sørget for at faa Sønnen valgt til Tronfølger, mens han selv endnu levede. Kloge Regenter som Frederik 2den og Christian 3die lærte jo hurtigt at omgaas (og til Tider: omgaa) Rigsraadets strenge Medlemmer — som jo ikke var helt uimodtagelige for Len og andre Begunstigelser.

Nu, da vi nærmer os det for Rigsraad og Adel saa skæbnessvangre Aar, 1660, vil vi standse et Øjeblik og se, hvorledes Adelen efterhaanden selv havde udviklet sig, om dets Magt virkelig hvilede paa solid Grund, og hvor sund dens indre Struktur var. Vi vil standse denne Kraftmaskine og kigge ind i selve Mekanismen, for at se om alle Hjul og Stempler var gode og stærke.

Vi har set, at Adelens oprindelige Privilegier, der skilte dem ud fra det almindelige Samfund, var deres Skattefrihed mod at gøre Krigstjeneste, men de Tider var for længst forbi. Nu var det hvervede Tropper og Bondemilitsen, der udgjorde Hærens Tropper, og de Adelsmænd, der drog i Krig, gjorde det mere som Enkeltmænd ved Siden af andre Officerer, end som Repræsentanter for en bestemt Stand. Adelstandens Ideal var nu blevet et andet, og det var sket med en Tilpasningsevne, der i og

for sig var et livskraftigt Tegn. Velstaaende Godsejer eller Lensmand, og — naar det kom højt — Rigsraad, det var Maalet for Adelen.

Men skulde Monopolet herpaa opretholdes, maatte man vogte meget paa, at ingen Udenforstaaende vandt Indpas, Vægten maatte lægges paa Fødslen. Der maatte skabes Garantier for, at Adelen — og den alene — forblev de eneste Besiddere af disse Goder.

Det er altsaa af ren og skær Selvopholdelsesdrift, at Adelen efterhaanden begrænser sig til en Kaste, uden Mulighed for Tilgang udefra, som værner med Nidkærhed om den sociale Førsterangsstilling, den besad ved sine til Fødslen knyttede Privilegier, og ved Størrelsen af sit Jordegods — den besad efterhaanden ca. 47% af Kongerigets Areal. Betydningen af disse enorme Godsbesiddelser laa iøvrigt ikke alene i deres Størrelse, men det adelige Jordegods stod, som Modsætning til Kronegodset, uafhængig af Rigets Centralmagt, ikke alene i Henseende til Ejendomsforhold, men ogsaa til Forvaltning, Skatteopkrævning og delvis Jurisdiktion, d. v. s. Retten til at tiltale, fængsle og bringe Dommen til Udførelse, samt Retten til at beholde de idømte Bøder, altsammen fastsat i Haandfæstningernes § 6, der lige fra Chr. den 3dies Kongevalg gik igen i alle Haandfæstninger. § 6 glemte Rigsraadet ikke, naar en ny Haandfæstning skulde redigeres! Ikke med Urette er det blevet sagt, at »Landet næsten var delt i to Dele«, Kronens og Adelens Del. Men Adelens Monopol strakte sig langt ud over Eneretten til Landets Jord, samt Stillingen som Lensmand eller Rigsraad. Alle Rigets højeste Embeder blev efterhaanden forbeholdt Adelen, saa den havde afgørende Indflydelse paa Regering og Administration.

Udrustet med disse og endnu flere Privilegier, Herre

over henved Halvdelen af Landets Jordegods og — som Lensmænd — tillige med stor Myndighed over Resten af Rigets Jord, alt dette var blevet Grundlaget for Adelens Magt, da den ved Frederik den 3dies Kongevalg forelagde ham den strengeste Haandfæstning, nogen Konge endnu havde underskrevet. Men hvorledes er det da muligt, at denne Adelsmagt 12 Aar senere maatte bøje sig i Støvet for den enevældige Konge? Ganske enkelt: den *INDRE* Kraft stod ikke i Forhold til den *YDRE* Magt.

Kigger vi helt ind i denne Kraftmaskines allerædleste Dele, vil vi opdage Ting, som var skjult for Samtidens maabende Mængde, men som — hvem ved — Frederik den 3dies kloge, om end noget langsomme, Hjerne for længst havde opdaget.

De ca. 120 danske Uradelsslægter var ligesom en lille Hob i det store Samfund, isoleret fra de andre Stænder, socialt i Kraft af egen Vilie, men politisk som Følge af den Misundelse og det Had, Samfundet nærede til dem. Gang paa Gang brød Bitterheden frem, især hos Borgerstanden, hvis Udsyn og Dømmekraft var vokset med den stigende Velstand og Selvfølelse, en Udvikling vi kan spore over hele Europa — tænk blot paa Hansestædernes statelige Raadhuse, paa de hollandske Byer som Midtpunkt for Frihedskampen, eller de engelske Borgere som Deltagere i Forfatningsstriden mod Stuarterne!

Men ogsaa Kirken og dens Mænd knurrede. Præsterne var socialt sat til Side, var blevet en Slags Tjenere for Herremændene, de maatte staa af Vognen ved Ladegaarden og vandre til Fods op til Herskabet, der havde tilsagt dem til Middag. Alt dette kunde godt give en Monark noget at tænke paa!

Det var klart, at skulde der komme Modgangens Dage for Adelen, kunde den ikke vente nogen Støtte, hverken

hos Kirken eller Borgerne, og at den heller ikke kunde gøre det hos Bondestanden, behøver ikke videre Omtale.

Modstandskraften maatte Adelen finde indenfor sine egne, isolerede Rækker, og her var en faretruende Brist. Sammenholdet inden for denne lille Kaste var nemlig ikke altid altfor godt. Store Dele af Adelen saa med Misundelse paa de faa mægtige Slægter, der stadig huggede de bedste Ben, som Lensmænd og Statholdere, og som forbeholdt Rigsraadets Pladser for deres egne Sønner. Og Rigsraadet selv havde ofte Tilbøjelighed til at betragte sig som en særlig Stand indenfor Adelen. Dertil kom, at det i Virkeligheden skortede Adelen baade paa tilstrækkelig høj Dannelse saavel som en vel sikret Økonomi.

Man kan, for at bestemme Adelens aandelige Udvikling, trække en tydelig Grænse mellem det »gammel-adelige« Niveau paa Christian 3des og Frederik 2dens Tid og det »ny-adelige« paa Christian 4des og Frederik 3des Tid.

Det »gammeladelige« Niveau's Interesser og Udvikling hvilede paa Religionen, de nationale Erindringer og paa Kendskab til Latin. Udenlandsrejser var endnu ikke blevet Modesag, og Kvindeidealet var Huslighed og Gudsfrygt, uden Fordringer om boglig Viden eller kunstneriske Færdigheder. Dette Niveau skabte Kærnetyper som Johan Friis og Niels Kaas og Kvinder som Birgitte Gjøe og Sofie Brahe.

Det »ny-adelige« Niveau er Barn af Renaissancen. Det fordrer Kendskab til flere moderne Sprog, Fransk og Italiensk, Fortrolighed med udenlandske Forhold, erhvervet ved Ophold ved fremmede Universiteter eller Ridderakademier, det sætter Pris paa Belevenhed og Konversationsevne, og disse »cosmopolitiske« Kredse samler paa Bøger og Kuriositeter. Denne Tids Adelskvinder holder sig ikke til Naalen og Katekismen; de lærer Tegning og Maling,

studerer moderne Sprog og ynder Omgang med Lærde. Ypperlige Eksemplarer paa disse »ny-adelige« er Corfitz Ulfeld og Leonora Christina, men de stod ikke alene, der var Adelsmænd, der mestrede 6—7 Sprog, som Niels Friis og Frederik Barnewitz. Adskillige havde kostbare Malerisamlinger, ikke mindst Portrætter, eller »Naturalie- og Kuriositetskabinetter«.

Men dette cosmopolitiske Dannelsespræg modarbejdedes paa forskellig Maade, først og fremmest ved Overmaal i Drik. Selv ved Frederik den 3des Hof — han var i Modsætning til sin Fader selv meget afholdende — raadede Fylderi og Beruselse. Ei fransk Rejsende skriver morsomt herom, at man spiste paa fransk — men drak paa tysk! Og selv indenfor Adelens fineste Kredse fandtes utrolig uciviliseret Raahed og Brutalitet, selv Chr. 4's egne Svigersønner, Ebbe Ulfeld og Hans Lindenov, gav rigelige Beviser herpaa, baade i Ord og Handlinger!

Den kostbare Uddannelse, først ved Sorø ridderlige Akademi og bagefter ved ofte aarelange Ophold ved Udlandets fineste og dyreste Universiteter, *kunde* have gavnet de unge Adelige ved at se den ellers saa fjerne Kultur paa nært Hold — men Udbyttet blev som Regel kun ringe. Det er, som om de rejste ud, blottet for tilstrækkelige Forudsætninger, og selve Maalet for deres Rejser blev stillet altfor lavt. Det er betegnende, at Mandrup Due 1653 lader sine Sønner afbryde Studierne i Padua og sender dem i Stedet til en By som Firenze, fordi der var en god Ridelærer! Hvad disse unge Adelige hjembragte som Resultat af de kostbare Ophold i Udlandet, var som Regel kun en Trang til forceret Livsnydelse, til Usædelighed og til Ødselhed. Naar de saa vendte hjem og blev Godsejere, fordrev de Aarene paa Landet med Drikkelag, Jagt og Studehandel. Blev de Embedsmænd i det danske Kancelli, eller

Ukendt Kunstner.

Rigsraad Otto Krag og hans Hustru Anna Rosenkrantz.

Ukendt Kunstner.

København Borgmester Hans Nansen.

A. Wuchters.

Ærkebiskop Hans Svane.

(Frederiksborgmuseet).

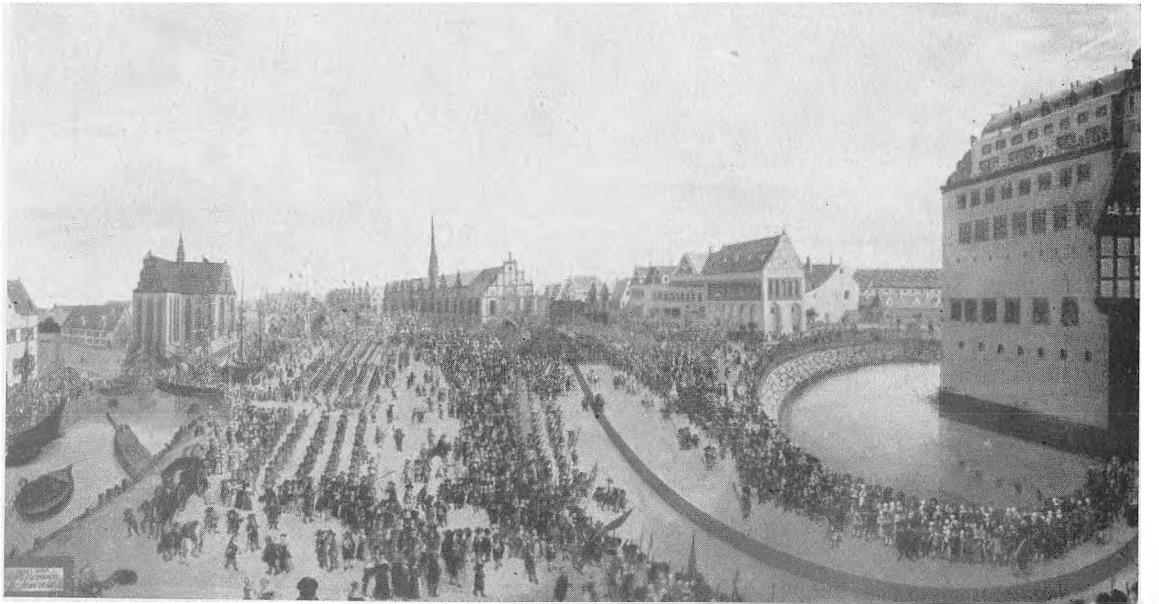

Rosenborgsamlingen. Heimbach.

Arvehyldningen paa Pladsen foran Københavns Slot de 18. Oktober 1660

Lensmænd, og senere Rigsraad, kunde de ikke længere vise de øvrige Stænder den Følelse af Overlegenhed og rent politisk Dygtighed, der krævedes som Hjemmel for de store Privilegier.

Ikke nogen fremragende Dannelse, ikke nogen politisk Indsigt, kan Adelen nu fremvise mere. Men heller ikke i Velstand og Rigdom finder den nogen Støtte for sin tidligere Magt.

Trods Adelens enorme Godsareal gaar Indtægterne stadig ned. Studehandelen gaar tilbage, og Bønderne har under Skattetrykket og Hoveriet for Adelen stedse større Vanskelighed ved at svare Landgilde, ligesom de fleste Adelige ikke har tilstrækkelig Forstand paa at udnytte den Stordrift, som Godsernes Udvidelser kræver. Dertil kommer alle de nye Krav til Livets Luksus og Adspredelser, som de »Ny-adelige« stiller, og som tærer stærkt paa Adelens Formue, og endelig Børnenes kostbare Uddannelse med de aarelange Udenlandsrejser. Hertil maa saa yderligere føjes de hyppige og ofte langvarige Krige, der giver Adelen stærkt forøgede Udgifter og næsten stærkere svigtende Indtægter.

Vi har endnu bevaret en Adeligs Regnskabsbog, der viser, at fra 1631-40, der dog var Fredstider, var hans Indtægter 44700 Rdl. Han var af den gamle Skole, der levede temmelig tarveligt, hvorfor hans samlede ordinære Udgifter var 43 400 Rdl., altsaa et pænt lille Overskud at lægge til Kapitalen — Jo Tak! Hans Børn, der skulde opdrages paa »ny-adelig« Maner, kostede ham i Udenlandsrejser osv. i samme Periode 27 900 Rdl., som altsaa maatte tages fra Kapitalen. Han havde Kapital at tage af — endnu, men Holger Rosenkrands, der var ugunstigere stillet, maatte 1631—35 laane 33 500 Rdl., og 1636—40 steg Laanene til over 49 600 Rdl.! (Renten var som Regel 6 %).

Det er klart, at da Katastrofen 1660 nærmede sig, havde Adelen intet virkeligt Rygstød, hverken i overlegen Dannelse, i Dygtighed eller i økonomisk Magt. Kraftmaskinens ædle Dele var i Virkeligheden rustet op!

Kongens Magt.

Lad os saa vende Søgelyset mod den anden Part i Kvælertaget 1660: Kongen. Først maa vi gøre os klart, at naar vi i denne Forbindelse taler om Kongen, gælder det ikke nogen Enkeltperson, men foruden Kongen selv og hans Gemalinde (Sofie Amalie kommer man sandelig ikke udenom!), desuden hele Hoffet med alle Dronningens tyske Protege'er, og vi maa vist ogsaa tage Dronningens tyske Slægtninge med. Ved Kongen, i Modsætning til Adelen, forstaar vi et helt Parti, der staar samlet med Kongen som Centrum.

Som før sagt var den Haandfæstning, som Rigsraadet forelagde Frederik den 3die til Underskrift, paa flere Punkter endnu haardere end Forgængerens. Her var ingen Vej udenom, Kongen skrev under, men mon han ikke samtidig tænkte sit derved? Det fortælles i hvert Fald, at ved Taflet bagefter trak han Rigshofmesteren, Corfitz Ulfeld, hen i en Vinduesniche og sagde: »I haver idag bundet mine Hænder, Hvem ved, Hvo der kan binde Eders igen!«

Tilsyneladende var det en ren utopisk Tanke som at rende Panden mod en Mur for at faa den væltet, men i Virkeligheden var, som vi har set, Muren slet ikke saa kompakt og stærk, som Ydersiden tydede paa. Frederik den 3die, med sin kloge, nøgterne Forstand og sin noget langsomme, men gennemtænkte, Handlemaade, havde sikkert forlængst opdaget Revnerne i Muren — og det var mod dem, han satte ind.

Den latente Modsætning mellem det lille, eksklusive Rigsraad og Adelens store Flertal havde allerede under Christian den 3die vist sig paa flere Maader, og Adelen som Helhed delte de ufrie Stænders Opfattelse, at alle Ulykker, der ramte baade Landet og den Enkelte, kom fra Rigsraadet. Dertil kom, at Raadet ofte selv var delt i uenige Partier, en Tid lang tilmed med dets første Mænd som bitreste Modstandere. Man kan faktisk sige, at dets Magt hvilede ikke længere paa virkelig Styrke, men paa en Tradition — og paa et Stykke Papir (Haandfæstningen), der kunde sønderrives.

Rigsraadet var i Virkeligheden saarbart, hvis Angriberen forstod at bruge de rette Vaaben — men nu Adelen, denne privilegerede Stand, hvis Betydning som Rigets ledende Klasse prægede og bestemte hele Samfundets Struktur, kunde ogsaa den knuses, uden at hele Samfundet sank i Grus?

Frederik den 3die foretrak det bekvemmeste: slet ikke at besvare dette Spørgsmaal, men at rette Køllen mod Rigsraadet og saa se, hvad der skete bagefter —!

Kongens Tankegang var her som altid stringent og logisk: det var Rigsraadet, der havde krævet denne Haandfæstning, hvorved det, og ikke han, var Landets Herre. Skulde han nogensinde kunne overlevere sin Søn et Kongerige, hvori han — og ingen andre — var virkelig Konge, maatte altsaa Rigsraadets Magt knækkes. Rigsraadets Ret til at vælge en Konge og stille sine Betingelser, maatte fratages det; kort og godt: Danmark maatte gøres til et A r v e kongerige, hvor Kongens Efterkommere arver Kronen uden at spørge Andre om Tilladelse.

Saaledes lagde altsaa Frederik den 3die sin Feltplan: Kampen galdt Rigsraadet og de faa Slægter indenfor Adelen, der støttede Raadet — og Maalet var at gøre Valg-

kongeriget Danmark til et Arvekongerige, for ham og hans Slægt.

Selve Tanken kunde ikke ligge Samtiden saa fjern, for udenfor Landets Grænser fandtes allerede mange Arveriger; lige udenfor vor egne Vinduer laa f. Eks. Sverige. Men dertil kom, at af Kongens tre Værdigheder: Konge af Danmark, Konge af Norge og Hertug af Slesvig, var den sidste Værdighed arvelig i hans Slægt — hans Rigsraad og Adel i Slesvig gemte ikke nogen Haandfæstning i et skudsikkert Borgtaarn.

Værdigheden af Konge af Norge opfattede Kongen ogsaa som arvelig, og heri fik han Medhold af Nordmændene selv, der aabenbart betakkede sig for at faa det danske Rigsraads Myndighed strakt helt op over de norske Fjælde. Ogsaa Gejstligheden i Danmark ansaa Norge for et Arverige, kun Rigsraadet vilde ikke anerkende denne Opfattelse. Den hævdede, at Norge forfatningsmæssigt var en Del af Danmark og derfor et Valgrige. Striden herom antog ofte ret smaalige Former, som naar Kongen forlangte, at hans Valgbreve ikke maatte lyde paa »disse Riger og Lande«, men paa »denne Krone«, et Forlangende, som Gejstligheden og Borgerskabet rettede sig efter, medens Adelen gik imod.

Det var dog altsammen smaa Grænsefægtninger, inden Kampen brød ud. Der spores ogsaa hos Kongen lidt efter lidt en Tendens til at negligere Raadet, saaledes beklager det sig flere Gange over Handlinger af en vis Rækkevidde, som Kongen har foretaget paa egen Haand, uden at spørge det til Raads. Kongen overhørte altid den Slags Bemærkninger, men da Rigsraadet en enkelt Gang overskred sin egen Kompetence ved Udnævnelse af nogle Officerer, slog han saa haardt i Bordet, at Raadet skyndte sig at gøre en Undskyldning og bortforklare.

Efterhaanden synes ogsaa Rigsraadet selv at indse, at trods dets formelt saa store Magt, er det præget af Slaphed og Svaghed, og i Aaret 1655 drøftede det indbyrdes, om det ikke var bedre at danne et lille, permanent-arbejdende Udvalg, der stadig kunde være ved Kongens Side og arbejde med paa de foreliggende Opgaver. Raadet motiverer selv Tanken med dets bristende Autoritet overfor Kongemagt og Hof og dets svigtende Anseelse hos Befolkningen. I Sandhed — Muren vakler! Forresten gik det med den Tanke som med Rigsraadets øvrige Planer: man kunde ikke samle sig om en energisk Beslutning, og Tanken blev skrinlagt.

Alle disse Smaatterier maa vi kende for at kunne følge Kongen i hans forskellige Orienteringer om den bedste Kampplads, hans Forsøg paa at finde den største Revne i Muren — men nu skal vi se ham gribe til det grove Skyts.

Vi har set, at det Materiale, Adel og Rigsraad bestod af, ikke længere var sunde, stærke Kærnetyper, men svage, slappe og udygtige Karakterer, i sig selv ubrugelige i en Kamp mod en vaagen og agressiv Kongemagt. Men saafremt der blandt Adelen fandtes blot een Førerskikkelse, der i Farens Stund kunde ruske Standen op og samle den til Modstand, kunde Kampen blive farlig nok for den angribende Konge.

En saadan Førerskikkelse — tilmed hele to — fandtes der blandt dens ledende Mænd: Corfitz Ulfeld og Hannibal Sehested. Altsaa maatte Kongen først have dem væk. De indtog førende Stillinger i Adel og Rigsraad, ikke alene i Kraft af deres Begavelse og Dygtighed, men tillige fordi de var Kongens Svogre. De var gift med Døtre af Chr. 4de og Kirstine Munk, og de beklædte de højeste Poster, Ulfeld som Rigshofmester og Sehested som Statholder i Norge. Men deres fremskudte Stilling, parret med deres

Suffisance, havde forlængst gjort dem forhadt hos deres Standsfæller, hvis smaalige Misundelse og Hævnlyst var stærkere end Tanken om disse Giganters Værdi for Standens Fremtid. Da derfor Frederik den 3die fældede disse Kæmpeege i Adelens allerede forhuggede Skov, jublede Adel og Rigsraad kun ved Tanken om, at dermed var »Svogerpartiet« lammet — ud over Næsetippen kunde de intet øjne!

Under en Tjenesterejse Ulfeld foretog i Holland 1649-50 traf Kongen egenmægtig forskellige Dispositioner, som Ulfeld med Rette opfattede som Kritik af ham selv. Han holdt sig som Protest hjemme fra alle Hverv, hvorved hans Arbejde som Rigshofmester realiter gled over til Kongen. Det passede Frederik 3die særdeles godt, og heri fik han ubetinget Tilslutning fra baade Rigsraad og Adel. Nu lod Kongen hans Regnskaber undersøge og belagde ham med Husarrest. Efter Intermezzoet med Dina Vinhofvers blev Forholdene Ulfeld for truende, og den 14de Juli 1650 flygtede han og Hustru til Udlandet, fulgt af Adel og Rigsraads Had og Foragt.

Derefter tog Frederik den 3die fat paa Kæmpe Nr. 2, Hannibal Sehested. Ogsaa hans Regnskaber blev prøvet, og den 26de Marts 1651 kunde det skadefro Rigsraad indberette til Kongen, at baade Regnskaber og Bilag var falske — man kan formelig høre, hvor Raadets Stemme slaar over af lutter Harme og Indignation!

Sehested vægrede sig længe, men pludselig — den 18. Juni — knækker han ganske sammen, tilstaar alle Bedragerierne og beder blot om Tilgivelse. Han fratraadte alle sin Len, Godser og sin Formue og drog til Udlandet, dyrt maatte han købe Kongens Tilgivelse — men han fik den.

Det er umuligt at forstaa Sehesteds Optræden paa anden Maade, end at han — klog og forudseende som han var —

allerede nu har anet det kommende Opgør mellem Konge og Adel, og da han, modsat Ulfeld, var kold Realist, har han tænkt: det er bedre at faa dette her overstaaet, og hurtigst muligt gemme sig bort i Udlandet, mens Uvejret raser derhjemme. Naar Opgøret er forbi, vil Kongen dog faa Brug for en Dygtighed, naar blot han er helt Monarkist og Fjende af Adel og Rigsraad —!

Det sidste turde nok siges om Sehested efter Rigsraadets Optræden mod ham; og at han iøvrigt regnede rigtigt, fremgaar tydeligt af hans videre Skæbne: da Opgøret mellem Konge og Adel fandt Sted, blev han kaldt hjem — af Kongen. Han blev Kongens betroede Mand under hele Kampen, og stod — stolt og knejsende — ved Kongens Side, da den knælende Adel tilbageleverede Haandfæstningen. Sehested fik sin personlige Hævn, men ogsaa han betalte den dyrt!

Og dermed var Adelens allerede hærgede Skov berøvet de to eneste Kæmpeege, der virkelig kunde levere Tømmer til en uimodtagelig Fæstning!

Det er ganske uforklarligt, at Adel og Rigsraad ikke alene tolererede dette, men tilmed leverede Øksen, skarpt slebet! Bevares, dermed var »Svogerpartiet«, denne Klike indenfor Standen, likvideret — de andre tre Svogre og Halvbroderen var ogsaa bragt til Tavshed — nu var der Ingen mere, der havde Lov at køre ind i den kongelige Slotsgaard, Ingen, hvis Hustruer gjorde Krav paa Titel af Frøken — ja, endog det nymodens Prinsesse — men alligevel! Adelen havde dog faaet det ene Fingerpeg efter det andet om, at Kongen var ved at rejse Hovedet, og at Opgøret nærmede sig. Et tydeligere Bevis paa Standens Sløvhed, ja Senilitet, kan næppe gives. Og det forklarer ganske Rigsraadets Optræden under de store Begivenheder, der nu stundede til.

Det er vanskeligt at sige, hvad Kongen havde tænkt sig

som næste Slag mod Rigsraadet, maaske Anerkendelse af hans Arveret til Norge, — her havde han gode Kort paa Haanden. Men han fik ikke Lejlighed til at levere dette næste Slag, for i Aaret 1657 brød Krigen ud. Det var en sørgelig Krig mod Karl X Gustav, der fik en for vort Land saa katastrofal Udgang. Her skal ikke berettes om dens Forløb og om Freden, først i Roskilde og senere i København, heller ikke om Københavnernes berømte Optræden 1660, skønt ogsaa den griber afgørende ind i de Forhold, vi beskæftiger os med. Men det skal siges, at Skylden for Krigen laa først og fremmest hos Kongen personlig, der ganske fejlbedømte de udenrigspolitiske Forhold og Farer, men tillige hos Rigsraadet, der under de forudgaaende Forhandlinger ganske tabte Hovedet og hverken evnede at optræde for eller imod Krigen.

Men frem fra det lemlæstede Lands Ruiner raktes der Kongen en fast og barket Haand i hans Kamp mod Adelsvældet, og derfor kan der siges det ene Gode om Freden i København, at den rejste en ny Stand til Ære og knuste Adelstyranniet.

Den afgørende Kamp.

Da Karl X Gustavs Hær nærmede sig København, og vor Konge havde sagt, vistnok til hans egne Omgivelser, der raadede ham til Flugt, disse stolte, og historisk fuldt korrekte, Ord: »Jeg vil dø i min Rede«, sammenkaldte han Repræsentanter for Byens Stænder til et Møde paa Slottet. Her fremholdt hans Rigshofmester den overhængende Fare og opfordrede til tapper Modstand, medens Kongen selv, ved sin ophøjede Ro, fik Borgernes Haab og Selvtillid til at vende tilbage. Skønt vi kender kun lidt til dette

saa vigtige Møde, kan vi sikkert gaa ud fra, at der blev lovet Byen København de Privilegier, som efter nogle Forhandlinger mellem Parterne blev underskrevet af Kongen den 10de August 1660.

Disse Privilegier danner en Epoke i Danmarks Historie og griber ogsaa kraftigt ind i de Forhold, vi her arbejder med. Gennem dem anerkendes for første Gang en ikkeadelig Rigsstand som besluttende og bevilligende Myndighed, hvorved Rigsraadet rokkes i sin Grund, og tillige er der skudt en Kile ind i Adelens Eneret til Jordegods og til Rigets Embeder.

Det har sikkert været en harsk Skefuld Olie for Rigsraadet, men den var nødt til at sluge den; nægtede den at anerkende Privilegierne, eller forhalede Sagen, det sidste er jo altid det nemmeste — naa ja, Svensken var jo allerede paa Ilmarch mod København! Altsaa vedtoges Byens Privilegier.

I den første Tid efter Fredsslutningen synes det, som Byens Magistrat og Raad ikke finder, at Konge og Rigsraad tager tilstrækkelig Hensyn til denne nye Rigsstad. Rigsraadet lægger deres Henstillinger irriteret til Side, medens Kongen synes at være misfornøjet med den nye, selvsikre Tone. Det imponerer dog ikke Heltene fra 1660, de sender Kongen endnu et Indlæg af en forbavsende Kraft, et Udtryk for den stolteste Borgeraand, et Hædersbrev for Københavns Borgerskab. Det er en Fordring om ligefrem en konstitutionel Forfatning (!), samt en Protest mod det Adelsvælde, der var, og mod den Enevælde, der alligevel kom.

Kongen har utvivlsomt ført sig frastødt af den demokratiske, næsten oprørske Tankegang, der dikterede dette Indlæg. Han besvarede det slet ikke, men har iøvrigt sik-

kert set det som en fra Himmelen sendt Haandsrækning til de Planer om Kongemagtens Udvidelse, som han nu vilde gennemføre. Her var netop det Instrument, han skulde bruge til at knække Adelens Hals. Den nye Rigsstad var hele Landets Helt, og hvis Adelen gjorde Modstand, saa havde da Borgerne i København vist, at de forstod at behandle Vaaben!

Indtil nu havde Kongen kun drøftet sine Planer med sine personlige Omgivelser ved Hoffet og med Hannibal Sehested, som var vendt hjem. Men nu tilkalder han Borgerskabets tre ledende Mænd: Borgmester Hans Nansen, Biskop Hans Svane samt Christoffer Gabel. Hvad Kongen og Sehested har talt med dem om, ved vi ikke, men der er al mulig Grund til at tro, at han har betroet dem sine Kup-planer. I hvert Fald har vi et Brev fra Kongen til Nansen, dateret kun kort efter dette Møde, og heri hentyder han ganske klart til de hemmelige Planer, »som er blevet aftalt«, besvarer Nansens Raad om at forstærke Vagterne i København, hvilket han dog »holder utjenligt endnu formedelst Ombrage« og giver endelig Nansen Lov at betro Planerne til Frederik Thuresen, der er Stadshauptmand og Formand for de 32 Mænds Raad.

Ved Mødet har Parterne sikkert ogsaa aftalt, hvilke videre Skridt der skal tages og lagt Planer for Sammensværgelsens videre Udvikling. Naar derfor Begivenhedernes Brændpunkt i de kommende Uger flyttes fra Slottet og til Nansens Person, maa vi vide, at Kongen staar bag ham, dirigerer hans Skridt og leder hans Haand.

Den 8de September indkalder Kongen til et Stændermøde for at faa Skattespørgsmaalene afgjort. Der møder alle de Adelige, enten personlig eller ved Fuldmagt, desuden Bisperne samt Deputerede fra Universitetet, Kapitlerne, Provster, Præster og fra Købstæderne.

Kongen aabnede selv Mødet, omtalte de sidste Aars Begivenheder, kastede Skylden herfor paa Generalerne, mindede om Københavns heltemodige Forsvar, og gik saa over til at tale om Grunden til Mødet: der maatte skaffes Penge. Derefter skiltes Deltagerne for i de kommende Dage at drøfte Skattespørgsmaalet, hver Stand for sig, og den 11te genoptoges Forhandlingerne. Snart faar disse imidlertid et faretruende, men for de Indviede særdeles aktuelt, Anstrøg, idet de to priviligerede Klasser, Adel og Universitetet, kræver Undtagelsesstilling ved Skattepaalægget, medens Gejstligheden og Borgerskabet forlanger absolut Lighed for Alle.

Dette Modsætningsforhold uddyber i de kommende Dage yderligere Afstanden mellem Adel og de andre Stænder, Strømpilen peger i den rigtige Retning, og nu sætter Nansen i et dristigt Spring lige ind paa Adelen. Han paapeger, at ogsaa blandt de Parter, der nu kræver Lighed for Alle, findes Privilegier, baade Bispernes gamle og Københavns nyerhvervede, og han foreslaar, at A l l e, for at naa til retfærdig Lighed, foreløbig deponerer deres Privilegier hos Kongen. Det var et dristigt Spring, og Adelen, der stadig ikke kunde se, hvor det bar hen, nægtede bestemt at gaa med til denne Ordning. Gejstlighed og Borgerskab vedtog derimod Forslaget og affattede samtidig en skriftlig Redegørelse til Rigsraadet, hvori det opfordres til at bevæge Adelen til at give efter, saa Stænderforsamlingens Enighed kan genoprettes og Skatterne vedtages. Nu havde Oppositionen organiseret sig, og den havde faaet en Fane: den foreløbige Deponering af Alles Privilegier, at samle sig om.

Den 17de September overleverede Oppositionen sin Redegørelse til Rigsraadet. To Dage senere modtog Rigsraadet tillige en vidtløftig Erklæring fra Adelen, der i vage Ven-

dinger udtalte sin Beredvillighed til med ekstra Byrder ogsaa at paatage sig en Del af de nødvendige Krav, men som tog skarp Afstand fra Borgerskabets Forslag.

I de kommende Dage forhandlede Kongen med Rigsraad og Adel, der stadig firede mere og mere paa deres Standpunkt, saa meget, at havde det været Kongens Hensigt blot at skaffe saa store Skatter som muligt, var Maalet naaet. Men samtidig arbejdede Borgerstandens Førere videre paa deres (og Kongens!) Kongstanke: at skabe en helt ny Forfatning, og den 26de Sept. overbragte Nansen Kongen et Udkast, hvorved Adelen helt berøvedes sin Magt!

Og snart tog Begivenhederne Fart. Den 8de Oktober besluttede Gejstligheden og Borgerskabet at tilbyde Kongen og hans Arvinger Danmarks Rige som et Arverige, men »enhvers Privilegier uforkrænkede« — man vilde nødig miste de nye, saa dyrt erhvervede, Privilegier, og de stred jo ikke mod Arveriget.

Tilbudet blev vedtaget med stor Majoritet, sat skriftligt op og underskrevet. Aktstykket blev stilet til Rigsraadet, der opfordredes til at skaffe en lignende Erklæring fra Adelen (!) og derefter videregive det til Kongen. Det kan nok være, Rigsraadet blev forfærdet, da det modtog Erklæringen. Til langt ud paa Natten brændte der Lys i deres Mødesal, medens et af Raaderne meldte Sagen til den sikkert ikke overraskede Konge.

Da der næste Dag ikke var indløbet nogen Meddelelse fra Rigsraadet, rykkede Oppositionen for Svar, hvorefter de blev tilsagt til Møde Kl. 16. Her meddelte Rigsraadet dem, at da flere af Raadets Medlemmer var syge, og andre allerede rejst hjem, kunde Raadet slet ikke tage Stilling til Erklæringen, saa meget mindre som det »ikke var til

den Ende, at Stændermødet var forskrevet«. Efter nogle skarpe Replikker, spurgte Biskop Svane, om Raadet ikke havde andet Svar at give, om det vilde affatte det skriftligt og om nogle af dets Medlemmer vilde ledsage ham og hans Tilhængere til Kongen. Han fik Afslag paa alle tre Spørgsmaal. Derefter gik han og de Deputerede selv op til Kongen.

Dermed var Nansens, og Stændernes, Opgave løst — nu stod Kongen med deres skriftlige Tilbud om Arveriget i Haanden, kun manglende een Stand, Adelen — og den skulde give sig, koste hvad det vilde!

Samme Aften lod Kongen Byen sætte i Belejringstilstand og Garnisonerne rundt i Landet fik deres Ordrer. Dagen efter rykkede Kongen Rigsraadet for et Svar fra Adelen: det maatte nu tage sin Beslutning, de andre Stænder trængte paa Svar, og hvis noget uventet skulde ske, vilde han i hvert Fald være undskyldt!

Endnu forsøgte Adelen nogle halve Indrømmelser og halve Udflugter, men det var for sent. Den 13de Oktober udstedte Rigsraad og Adel en Erklæring, der lød paa, at »deres underdanigste Mening var den samme som Gejstlighedens og Borgerskabets mod Kongen og hans Hus til at gøre Riget arveligt for ham og hans Arvinger«.

Den 17de Oktober fandt det Møde Sted paa Slottet, som danner en hel Epoke i Danmarks Historie. Paa denne Dag overleverede Rigsraadet til Kongen den af ham selv for blot 12 Aar siden undertegnede Haandfæstning. Han modtog den med nogle faa, velvalgte Ord — og medens alle Tilstedeværende knælede med bøjet Hoved, tog Kongen Haandfæstningen til sig og forlod Audiensgemakket.

Og dermed var et over 800-aarigt Kredsløb sluttet. Først svang Konge og Kirke sig op paa Borgernes Bekostning,

saa sprang Adelen til for først at knuse Kongen og senere Kirken — og idag blev det netop disse to Magter, der bistaaet af Borgerne styrtede Adelen i Grus.

Kredsløbet var sluttet — javel, men hvad kun Een af Dagens tre Sejrherrer vidste: Det blev kun denne Ene, der overtog Adelens Magt. Den enevældige Konge knuste nemlig baade Fjende — og Ven! Men det er en anden Historie, som det saa hyggeligt hedder. —

Litteratur:

Gustav Bang: Den gamle Adels Forfald. 1817.
J. A. Fridericia: Adelsvældets sidste Dage. 1894.
J. A. Fridericia: Enevældens Indførelse i Danmark. 1887 i: Studentersamfundets Smaastykker, 3.
Knud Fabricius: Enevældens Dæmring og den ældre Enevælde, i: Det danske Folks Historie, 5. 1929, og i Schultz's Danmarkshistorie, 3. 1942.
Knud Fabricius: Fra Saxo til Povl Helgesen. 1928—30.

Svend Bay-Schmith. f. 1892. Student 1911. Forretningsmand. Grosserer-Borgerskab 1919. Har gennem mange Aar beskæftiget sig med historiske Emner. Medredaktør af »Kendte danske Kvinder« (Kbhvn. 1934), »Kungl. svenska Riddarordnarna« (Sthlm. 1935), »Nederl. Ritterorden« (den Haag 1936). Skrevet Afhandlinger og Beretninger i Tidsskrifter og Dagblade.

PAAVO RUOTSALAINEN
DEN FINSKE ØDEMARKSPROFET

Av *cand. theol. Frits L. Lauritzen.*

En vækkelsesleder, der ved sin död er sat under anklage for overdrevent brug av brændevin, hörer ikke til de almindelige fænomener indenfor kirkehistorien; og faktisk adskiller Poul Henrik Ruotsalainen, hvem denne skæbne overgik, sig på så mange måder fra det almindelige, at han med nogen ret kan betegnes som en av den nyere kirkehistories ejendommeligste skikkelser.

Han blev födt den 19. juni 1777 i Idensalmi sogn i Savolaks, altså i det nordöstlige midtfinland. I hjemmet herskede der fattigdom, faderen var husmand, moderen födt i bedre kår; forældrene var kirketro, men heller ikke mere.

Allerede som seksårig havde Paavo lært sig at læse og viste tidligt gode anlæg, hvorfor moderen önskede at skaffe ham en uddannelse, hvad den övrige familie satte sig imod. — Paavo lærte derfor aldrig at skrive, men måtte senere diktere sine mange breve. En bibel fik han dog, og den læste han, så ofte han fik ledige stunder. Hans videbegærlighed var stor, og den forstærkedes av den indre uro, der drev ham til skriftordet for dér at söge lösningen på livsgåden. Tidligt fölte han også et kald til at blive åndelig leder, hvad der fik ham til at bede præsten om at stryge mellemnavnet Henrik i kirkebogen; han vilde kun kaldes med den store apostels navn (Paa-

vo = Poul, Paulus). — Imidlertid fandt han ikke i skriften, hvad han sögte; selv sagde han siden, at det kom av, at han havde læst den på hovedet og kun tilegnet sig de steder, der talte om krav og dom, mens öjet var blindt for forjættelserne og nådelöfterne. Derved förtes han ind i en kamp, der tilsidst var ved at sprænge hans sind, og som stod på i tre år. Endelig i 1799 lysnede det for ham; dermed gik det således til:

I Jyväskylä, godt en snes mil mod syd, boede en smed, der var kendt viden om som sjælesörger, hans navn var Jakob Högman. Til ham tiggede Paavo sig frem, en möjsommelig vandring både til legeme og sjæl, men en vandring, der bar frugt og satte spor i hans liv. Han fik av smeden at vide, at hvad han savnede var »den indre fornemmelse av Kristus«; hvad der var gjort uden Kristus var selvgjort og dermed under dom; til ham måtte forholdet daglig fornyes.

Med denne »skjulte visdom« vendte han tilbage og begyndte sin gerning. Hvad den har betydet kan ikke sådan göres op, men det er åbenbart, at hans forkyndelse virkede som en forlösning på det finske folk, især i Savolaks. Som en ild bredte vækkelsen sig, begyndende i hans eget sogn; der havde tidligere været vækkelse, men med et andet, lysere præg end det, Paavo nu satte på den. I begyndelsen holdt han sig tilbage og gav kun dem råd, der sögte ham; men fra 1809 trådte han åbent frem og blev fra nu av til sin död leder av den störste vækkelse i Finlands nyere kirkehistorie. Efterhånden som vækkelsen bredte sig måtte han foretage lange rejser for at besöge de vakte. Det var i reglen festlige lejligheder, som samlede mange folk, der kaldte ham ud, markeder og brylluper f. ex. Undertiden gjaldt rejsen et vækkelsescentrum, hvor der var udbrudt strid mellem de vakte

eller deres ledere; ingen anden end han havde autoritet nok til at kunne bilægge striden. Snart måtte han dæmpe en altfor begejstret og umoden nidkærhed, snart vække de sovende, snart atter trøste de anfægtede. Han blev under alt dette hadet og elsket som få. Av vækkelsens egne set op til som en åndelig fader, »Gubben« kaldtes han; av andre betragtet med avsky og foragt. Fred havde han aldrig: var han ikke på rejser, blev han besögt av mennesker, der sögte råd i deres sjælenöd. Hvordan var han nu, denne bonde, der omkring 1840 kunde regne sig for »biskop over to stifter«?

Först og sidst var han en stridens mand. Hans egen natur var rig på indre modsætninger: på een gang tungsindig og i besiddelse av en egen barsk humor, voldsom og veg, grov og fintfölende. Dertil kom en livlig fantasi og en stærk vilje, der satte det hele i gang. Fra de indre modsætninger stammede vel også for en stor del de anfægtelser, der til stadighed plagede ham, og som han endnu på dödslejet måtte kæmpe med. Lad andre have let ved at finde Guds nåde, sagde han, jeg har altid måttet söge efter den som efter en nål i en gulvsprække.

Strid havde han også udadtil, han kom aldrig i gode kår, omend efterhånden i tålelige. Jorden gav ikke meget og undertiden tog frosten, hvad der var, så han havde svært ved at underholde sig og sine og endog måtte gribe til at tigge; således gik han engang til en av sine mere besiddende naboer for at få en sæk korn, men blev avvist. Han lagde sig da på trappen for den riges dör, for dér kunde han ligesågodt dö, erklærede han; det hjalp, og han fik, hvad han havde bedt om. — Omkring 1817 gik der rygter om, at der var jord at få i Polen, og Paavo lod sig lokke til at sælge sin ejendom og med sin familie drage til Viborg. Længere kom han ikke, for ud-

rejsetilladelsen blev nægtet, og han måtte tomhændet rejse tilbage og begynde forfra. For at göre ulykken fuldstændig var han blevet syg undervejs, så de alle havde lidt hård nød. — De ringe kår regnede han selv for et led i Guds opdragelse av ham. Da biskoppen engang på en visitats spurgte ham, hvor han havde sin lære fra, svarede han, at han havde tilegnet sig den i »barkbrödsskolen«, hvormed han hentydede til, at han ofte i sin fattigdom havde måttet blande bark i brödet, når melet var ved at slippe op.

Og stride gjorde han for den fred, han havde vundet, måske heftigere end godt var. I Sydfinland havde en vækkelse bredt sig under ledelse av præsten Henrik Renquist. Der blev arbejdet på at forene de to bevægelser, men forgæves, da Paavo stejlt holdt på, at de andre fordærvede troen ved at lægge for stor vægt på helliggörelsen. Ved et marked 1831 i Toholahti på grænsen mellem de to vækkelsesbevægelsers områder var store skarer fra begge retninger samlede, og Paavo ventedes. Endelig kom han og opfattede straks situationen, men i stedet for diplomatisk at söge at tale begge parter til behag, indledte han med följende for Renquistianerne forargelige bemærkning: »Her er jo mange mennesker, og jeg skulde vel tale til jer, men halsen er tör — har I ikke noget brændevin?« Straks raktes der av hans tilhængere flasker frem imod ham og han tog en slurk her og der, hvorefter han forlangte tobak og fyldte pibe og mund. Renquists folk, blandt hvem ikke blot brændevin, men også tobak var forbudne varer, gik i rette med ham for hans opförsel, og der udviklede sig et heftigt skænderi.

Bedre gik det ikke, da de finske pietister ved et bryllup i Esbo 1843 mödtes med den svenske vækkelsesleder

Rosenius. Rosenius dannede ved sin belevne opförsel (sit »svenska väsende«, som finnerne sagde) en skarp kontrast til den grove og uslebne Paavo, og det kom til pinlige scener. Rosenius blev nemlig opfordret til at göre rede for sin vækkelse og sit religiöse standpunkt, men ret langt var han ikke nået i sin udredning, för Paavo, utålmodig og forarget, rejste sig og höjlydt erklærede, at han ikke vilde höre mere, da talerens kristendom ikke var andet end idel hykleri og skabagtighed. Rosenius betonede freden og visheden og det nye liv med korsfæstelse av det syndige jeg, mens finnerne lagde vægt på åndens fattigdom i anfægtelserne og i skræk for selvretfærdighed ikke talte meget om helliggörelse. Intet under da, at svenskeren forlod Finland, fuld av forfærdelse over disse grove og stöjende mennesker, der ovenikøbet vovede at dömme hans kristendom som det rene overfladevæsen.

Det var som sjælesörger, Paavo havde sine störste evner. I grunden var al hans gerning sjælesorg, og baggrunden for den var den anfægtede, av loven dömte sjæls sögen efter fred. Når han talte i de finske rögstuer, var det om troens kamp og længsel; man skulde bie tålmodigt på »morgenstjernens opgang«, d. v. s. på det öjeblik, hvor freden vendte tilbage, og man atter vovede at tilegne sig Kristus som frelseren. Han havde vistnok en mærkelig evne til at gennemskue mennesker og bedömme deres åndelige situation; men også i den personlige sjælesorg kunde han være grov og avvisende. Det fortælles, at et par kvinder engang kom til ham for at forhöre sig om hans lære. Som svar skrabede han sin udrögede pibe ud, stoppede indmaden indenfor læben og sagde: »Her er min lære«. Nysgerrigheden avviste han. Omvendt kunde han ved udfordrende opförsel söge at komme i

kontakt med reserverede mennesker; mærkede han f. ex., at en i et selskab holdt sig udenfor al samtale, gjorde eller sagde han et eller andet, som han vidste vilde virke udfordrende og forargeligt, og når den anden så busede ud med et angreb, var isen straks brudt.

Paavo Ruotsalainen var en stærkt særpræget prædikant og dannede i den henseende skole indenfor den finske pietisme. Når han talte rundt omkring i Savolaks' og Karelens landsbyer, samledes folk langvejs fra, så rögstuen tilsidst var fyldt til sidste plads av mörkklædte, alvorligt udseende mennesker. For enden av bordet sad Paavo, ofte med hagen stöttende mod hænderne, hensunket i sine egne Tanker. En i forsamlingen istemte gerne en av vækkelsens sange, som alle kunde udenad, derefter istemtes en anden. Når man således havde sunget sig sammen. ventede man, at Paavo vilde tage ordet. Undertiden syntes han imidlertid ikke, at han havde noget at sige, og så tav han. Ellers begyndte han langsomt og tøvende, men talte sig efterhånden op — for så at standse brat. Der blev gerne læst en prædiken av en av de anerkendte opbyggelsesforfattere; så sang man igen, undertiden længe, og siden fortsatte mödet med personlig sjælesorg til langt ud på natten. Når Paavo vendte hjem fra sine rejser, kunde han ofte plages av spekulationer i anledning av denne sjælesorg: havde han nu sagt det rette? Havde han ikke trøstet den, som trængte til tugt, og stödt den bort, som savnede freden?

Der var aldrig noget opstyltet ved Paavo. Han var til yderlighed angst for at tage sig ud som en helgen, og når folk gjorde mine til at behandle ham som en sådan, sörgede han for omgående at bringe dem ud av vildfarelsen. Han foragtede höjtidelighed, hans sprog var djærvt og kraftigt, undertiden grovkornet, og han benyttede sig gerne av billeder. »Sådan går mennesker baglæns i helvede«,

sagde han engang idet han kastede sig baglæns i søen, da han efter en anstrængende rotur til kirke badede ved Nilsiä.

En anden gang havde én beklaget sig over, at bönderne nogle steder var så sendrægtige til at omvende sig. »Hvem skulde vel ellers opvarte de fine herrer i helvede«, svarede Paavo, »om ikke ogsaa nogle bönder havnede dér?« — Oftest gik det sådan, at folk i förste omgang fölte sig frastödt av Paavo, men ved nærmere bekendtskab fölte sig draget til ham. To Helsingfors-studenter, fortæller Juhani Aho, besögte ham engang i hans hjem for at spörge ham til råds i deres sjælenöd. Paavo behandlede i begyndelsen sine gæster som luft, men spurgte dem da endelig, om de ikke skulde have noget mad, og da den ene svarede, at det var ikke for madens skyld, de var draget den lange vej, sagde Paavo: »Jaså, det er ikke for madens skyld, men jeg syndige menneske må nu have noget at spise«. Det var atter den opstyltede åndelighęd, han var ude efter. Han sagde engang til en av sine dötre: »På min grav skal I sætte et tornet træ, thi jeg har altid været et tornet menneske.«

Ved sin ubehövlede opförsel skabte Paavo sig nok mange uvenner, men farligere var dog det fjendskab, han pådrog sig ved selve sin gerning som vækkelsesleder. Engang havde nogle av hans værste modstandere lagt sig på lur ved en vej, ad hvilken de vidste han skulde hjem fra en sammenkomst, de var bevæbnet med stene i den hensigt at dræbe ham. Han kom også, men da han så sine modstandere, gik han roligt frem imod dem og sagde: »Ja, jeg er nok en syndig stakkel ligesom I« — hvad der ganske afvæbnede dem. — Imidlertid fik de en anden gang ram på ham ved at dræbe hans eneste sön, Juhani. — Også övrigheden, som under russervældet fremfor alt var in-

teresseret i ro og orden, havde et godt öje til de vakte, som virkede forstyrrende ved deres sammenkomster og deres lange rejser, og omkring 1838 førtes der proces imod dem; foruden flere præster var også Paavo indviklet i processen og blev idömt böde.

Som sagt stillede man sig indenfor den av Ruotsalainen ledede vækkelse frit overfor brugen av brændevin og tobak. Brændevinen er et særligt kapitel i Paavos liv. Han nöd den ofte, som det på den tid var almindeligt, og havde gerne noget med på sine slæderejser til at styrke sig på. Han blev engang av en av sine præstevenner advaret mod brændevinen med följende halvt alvorlige, halvt spögefulde ord: »Paavo! Hør, hvad jeg siger: den første snaps er for halsen, den anden for glæden, men den tredje er Djævelens.« — Det har för og især efter hans död været ivrigt debatteret, hvorvidt han kan siges at have været i uforsvarlig grad hengiven til brændevin. Selv tilskrev han sin tilböjelighed en legemlig lidelse, forårsaget ved, at en hest engang havde sparket to ribben ind på ham, hvorav han havde fået åndenöd; imod denne mente han, de stærke drikke hjalp. Der var andre, der ikke bedömte sagen så mildt, og nogle år för hans död indledtes der proces mod ham for fylderi. Han döde 1852, inden dommen faldt.

Blandt sine tilhængere nöd Paavo som sagt en praktisk talt ubegrænset autoritet, og hvad han sagde, gjaldt mere end skriftens ord. For at give et indtryk av den beundring, han var omgivet av, skal tilsidst citeres et uddrag av et brev fra Lars Stenbäck (digter, præst og skolemand) til den svenske teolog C. W. Skarstedt: ». . . . Allerede i slutningen av forrige århundrede skete en kraftig og udbredt vækkelse blandt bönderne i Savolaks, og en av dens fornemste ledere, en bonde, Paavo, lever endnu og er i sandhed en apostel for hele landet. Av natur og væsen en Luther ejer han endnu, skönt over 60 Aar, usædvanlig natur-

Paavo Ruotsalainen som gammel,
Tegning af en omvandrende Kunstner.

Fra de Egne i Finland, hvor Paavo virkede.

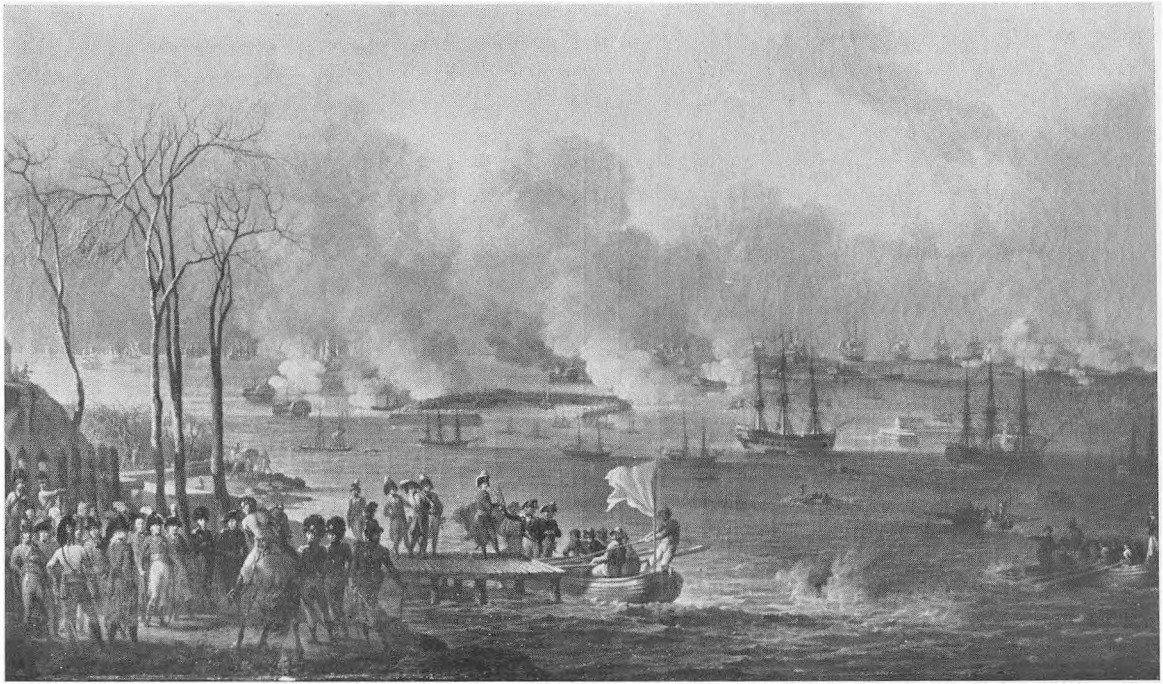

C. A. Lorentzen.

Den engelske Parlamentær gaar i Land under Slaget den 2. April 1801.

lig styrke, og den ånd og kraft, som taler ud av ham, kan ingen modstå . . . Jeg synes, jeg kan forestille mig Paulus, når jeg ser ham! ikke et gran skinhellighed eller ydre åndelighed röber sig i hans væsen, men i det indre liv for Gud, i Guds veje, i anfægtelsernes hede og troens skjulte kamp har han en levende erfaring og er stadig i arbejde og på vagt . . .«. — Naturligvis er denne skildring stærkt farvet av tilhængerens begejstring. Mellem Luther og Paavo ligger pietismen, som Paavo er helt igennem bestemt av; for ham koncentrerer opmærksomheden sig overvejende om den vakte sjæls tilstand, og den egentlige kristenstand göres avhængig av oplevelsen av et »nådepust«. Han har hverken den lutherske eller den paulinske trosfrimodighed, og sejrstonen mangler ganske. Men fælles med Luther er han om angsten for selvretfærdighed, og ligeså djærvheden og den barske humor.

Paavo Ruotsalainen er en slags apostel for den tro, som giver sig udtryk i længsel og anfægtelse. Netop fordi han dermed stod i så nær pagt med det finske folkesind, fik den pietisme, hvis leder han blev, saa stor betydning. Den vakte i mere end een henseende store dele av folket av dvale. Ved sin iver for opbyggelseslitteraturen fremmede den læselysten og skabte dermed betingelser for en videre horisont. Også nationalt fik vækkelsen betydning: I 1917 var »Skörtisterne«, som de vakte kaldtes, blandt de bedste i den hvide hær.

Litteratur:
M. Akiander: Historiska upplysningar, 6—7. 1862—63.
Bengt Jonzon: Studier i Paavo Ruotsalainens fromhet. 1935.
Auk. Oravala: Ødemarkens Profet. 1—2. 1921—22.
E. Melander: Finska dagar. 1926.

Frits L. Lauritzen, f. 1917, cand. theol. Sekretær i Danmarks kristelige Gymnasiastbevægelse. Har skrevet Artikler til Dagblade og Tidsskrifter.

SLAGET PAA REDEN.

Af Premierløjtnant *V. K. Sørensen.*

Under alle 1700'ernes store Søkrige havde de nordiske Magter, og da især Danmark, af al Magt søgt at gøre en ny Søret gældende, som omsider i 1856 blev godkendt af de fleste søfarende Nationer, en Række Grundsætninger, hvis Hovedsum er den, at »frit Skib gør fri Ladning«. Men Norden — og atter først og fremmest Danmark — har dyrt maattet betale den historiske Ære at have kæmpet for denne nye og humane Retsopfattelse. Op mod Aar 1800 kom Danmark hvert Øjeblik paa tværs af England. Thi dette Land vilde ikke opgive Retten til at visitere neutrale Skibe, selv naar de konvojeredes af Orlogsmænd; ofte opstilledes ogsaa det Krav, at vore Skibe ikke maatte befare franske Havne, selv naar disse ikke var virkelig blokerede.

Efter forskellige Episoder indtraadte Danmark Aar 1800 i det væbnede Neutralitetsforbund med Rusland, Preussen og Sverige for at hævde Retten til at befare de krigsførende Landes Havne og nægte Englænderne, der var i Krig med Napoleon, Retten til at visitere vore Handelsskibe.

Englænderne reagerede hurtigt! I Januar 1801 beslaglagde de alle danske Handelsskibe i engelske Havne, og saa snart Vinteren var omme, løb en stor engelsk Flaade under Admiral *Parker* og med *Nelson*, Sejrherren fra Abukir som Næstkommanderende ned gennem Sundet for

at overvinde Danmarks Modstand. De russiske Havne var endnu lukkede af Isen, og en svensk Eskadre, der var under Udrustning i Karlskrona, kunde ikke naa frem saa hurtigt som Engelskmændene. Et Brus af Begejstring og Forsvarsvilje gik gennem København. Frivillige Korps blev oprettet, nærmest for at hjælpe med til at slukke, om Byen skulde blive bombarderet. Der havde i de sidste Aar været store Planer fremme om en københavnsk Søbefæstning, men foreløbig havde man kun faaet Raad til at bygge Trekroner. Nu gik man febrilsk i Gang med at arbejde paa et haardnakket Forsvar. Værst var det, at Flaaden, der var omtrent lige saa stor som Parkers, laa aftaklet i Lejet. Søfæstningens svage Side var Kongedybet Øst om Amager, hvor ingen faste Batterier hindrede en Fjende i at lægge sig saa nær paa Land, at han kunde beskyde Havnen og store Dele af Byen. Herude maatte Søfæstningen da i Hast udfyldes ved, at der opankredes en Række utiltaklede Orlogsskibe langs Kongedybets vestlige Rand. Disse »Blokskibe« strakte sig henved 2½ Kilometer fra Trekroner Sydøst paa, hvor Rækken sluttedes af »Prøvestenen« under Kaptajn *Lassen*, midt i Linien laa »Dannebrog«, Kommandanten *Olfert Fischers* Flagskib.

Det var Nelsons Plan med 12 af de letteste Linieskibe samt alle Fregatterne at prøve at komme Fjenden paa Livet gennem det bugtede og grunde søndre Løb, medens Admiral Parker med Resten foretog en Demonstration mod Batteriet Trekroner nordfra.

Denne Plan blev vedtaget. Sent paa Eftermiddagen den 1. April førte Nelson sin Eskadre udenom Middelgrunden til den sydøstlige Spids af Sundet, her kastede han ved Mørkets Frembrud Anker ved Indløbet til den Sejlrende, som de næste Dag maatte igennem for at komme til Angreb.

Det dagedes med en let Søndenvind. Der var intet til Hinder for at udføre Nelsons Plan. Naar de tre første engelske Skibe havde rundet Sydspidsen af Grunden og passeret Renden, skulde de ankre overfor det femte, sjette og syvende i den danske Linie. Det fjerde og femte engelske Skib skulde binde an med det første og andet danske, medens Resten gik længere nordpaa og lagde ind paa deres Modstandere efterhaanden. Tanken med denne ret indviklede Ordning var, at de første to danske Skibe skulde blive saa haardt medtagne af det glatte Lag, som de første tre engelske Skibe gav dem i Forbifarten, at de blev et let Bytte for de egentlige Angribere, de engelske Nr. 4 og 5, som da straks kunde kappe Anker og drive nordpaa, hvorved en overvældende Styrke vilde blive samlet mod næste Afsnit af den danske Linie.

Der kom imidlertid Kludder i Sagerne næsten straks.

Nelsons andet Skib løb fast allerede paa den udvendige Side af Grunden og kom ikke til at løsne et Skud, to andre Linieskibe rundede vel Sundet, men holdt for tæt paa og løb fast inden de naaede Fjenden. Herved reduceredes den engelske Angrebsstyrke fra 12 til 9 Linieskibe. De søgte at lempe sig efter Forholdene og binde an med saa mange af Modstanderne som muligt, men de nordligste af de 15—16 danske Blokskibe laa uden Angribere, og ikke et Skud blev løsnet mod Trekroner, der efter Planen skulde have været engageret samtidigt.

Og nu brød Kampen løs!

Danskerne kæmpede tappert og fik stadig deres Faldne og Saarede erstattede med Baadladninger af frisk Mandskab, saa at Udfaldet en Tid lang stod paa Vippen. Aldrig før havde Nelson haft sine Skibe saa ilde medfarne, og Mandefaldet om Bord var frygteligt. Vore Tab var endnu større. Dækkene var fulde af Døde og Saarede. De fleste

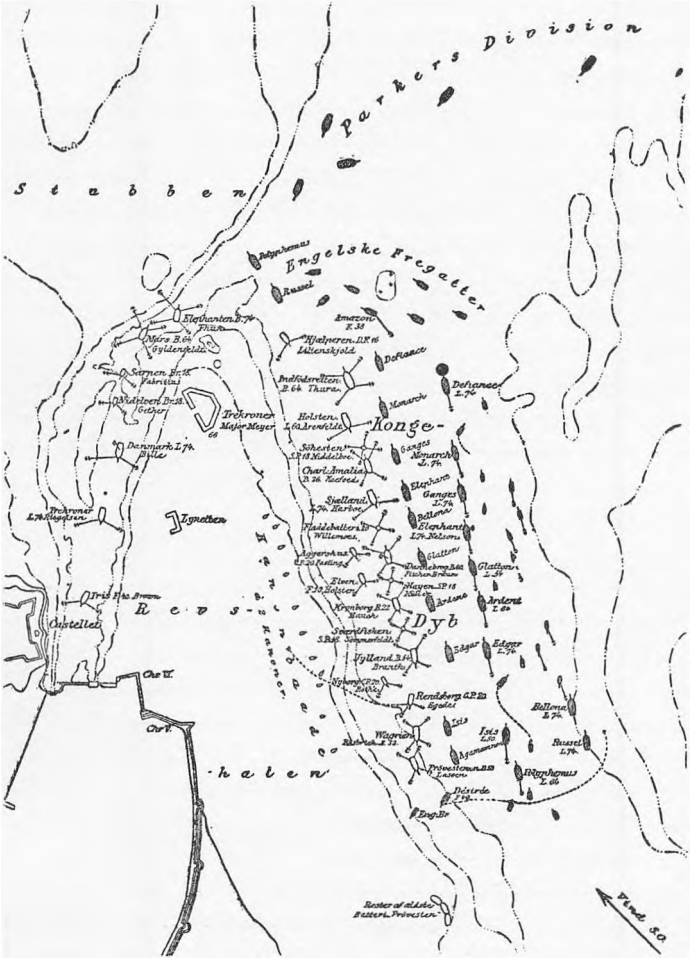

Slaget paa Reden den 2. April 1801.

af Officererne var faldne, alligevel blev Tilførslen af friskt Mandskab vedligeholdt fra Land til at betjene Kanonerne.

Nelson raadede over 9000 Mand og 1200 Kanoner, vi kun over 5000 Mand og 600 Kanoner, og den engelske Admiral havde da ogsaa lovet at ende Kampen paa een Time. Men den Time, der skulde have gjort det af med den danske Modstand, blev »djævelsk lang«. Og da Parker kunde se, at Nelson var i Knibe, gav han Kl. 1 Signal til at afbryde Kampen. Et Signal, Nelson imidlertid ikke vilde se, og han satte derfor Kikkerten for sit blinde Øje og nægtede at kunne se noget Signal! Trods alt var hans Stilling dog ikke god. Mange af hans Skibe var stærkt forskudte eller kommet paa Grund, og det vigtige Trekroner var endnu urørt. Men nu endelig var Danskernes Modstandskraft ved at briste. Kl. 2 havde de første danske Blokskibe indstillet Skydningen, nogle stod i Flammer og havde strøget deres Flag.

Danskerne havde saare lidt Øvelse i Kanonbetjening og -skydning. Mangel paa Søvanthed betød mindre paa de fast forankrede og ikke sejlførende Blokskibe. Og at Folkene trods alt kunde baade skyde og ramme, viste de engelske Skibes Tilstand efter Slaget. Mest maa man dog beundre det Mod og den Mandstugt, hvormed disse lidet eller slet ikke krigsvante Folk — med knebne Hjælpemidler bl. a. til de Saarede — holdt ud saa længe i en haard Kamp mod Overmagten.

Da forvandlede Nelson ved en Krigslist det kun halvt afgjorte Slag til en Sejr, idet han sendte en Parlamentær til Kronprins *Frederik* med Trusel om at opbrænde de tagne danske Fartøjer med samt deres Mandskab, hvis Skydningen fra dansk Side ikke hørte op. Naturligvis var Truslen *bluff* — men den virkede! Kronprinsen, der fra Land havde overværet Kampen, gav straks, uden at have

raadført sig med Flaadechefen, Olfert Fischer, Ordre til at indstille Kampen.

Henad 4-Tiden ophørte Kampen. Nelson fik Tid til at skaffe sine Skibe i Sikkerhed og fjerne Priserne. En Sejr over den »uovervindelige« Nelson var spillet os af Hænde, og Danmark maatte godkende Englands Ret til at visitere vore Handelsskibe.

Det var efter denne Kamp, Nelson spøgende sagde til Kronprinsen — den senere Frederik den VI — at Løjtnant *Peter Willemoes*, hvis Tapperhed han havde bemærket under Kampen, i den engelske Flaade vilde have været Admiral. Kronprinsen turnerede behændigt Spøgen med et værdigt Svar: »Skulde alle mine tapre Officerer forfremmes, fik jeg ikke andet end Admiraler til min Raadighed!«

I Tapperhed og i Troskab mod hver sit Fædreland havde, Dansker og Engelskmand, staaet som jævnbyrdige Modstandere i Slaget paa Reden, der er et af de smukkeste Blade i dansk Søkrigshistorie.

Litteratur:
Johan Ottosen: Nordens Historie, 4. Udg. 1910.
» Vor Historie 1899—1904.
Clennel Wilkinson: Nelson.
P. C. Bundesens Mindeskrift om Slaget paa Reden i »Tidsskrift for Søvæsen« 1901.

JENS HOLDGAARD

DE DANSKE HUSMÆNDS FØRER

Af Højskolelærer, cand. mag. *Jørgen Jessen.*

I

Dybt inde i Jylland, midt på de store hedesletter, som strækker sig ned gennem det indre av halvøen og giver Midtjylland sit præg, ligger byen Ikast. Her blev Jens Holdgaard stedt til hvile den 2. november 1936. Andre steder kunde der slet ikke være tale om. Hans navn og hans liv er uløseligt bundet til den by og dens omegn. I et lille fattigt hus i Skovby midtvejs mellem Ikast og Hammerum kom han til verden den 30. september 1874, og 4 husmandsbrug i Ikast, det ene efter det andet, gav han og hans hustru, Sørine Sørensen fra nabobyen Faurholt, deres arbejdskraft, inden de flyttede ind i et lille hus i selve Ikast by.

Har man stået i Ikast, kan man ikke undgå at fyldes av en sælsom præriestemning. Landevejen Herning—Silkeborg farer igennem byen på sin vej fra horizont til horizont. Fra korsvejen i byens centrum løber blikket ud i uendeligheden uden at møde modstand, hvilket av de fire verdenshjørner man så end vælger. Vidsyn her er landets vuggegave til menneskene. Slid og nøjsomhed er vilkårene for at leve der.

Hjorddreng.

Johannes Jensen var en fattig daglejer i Skovby. Han stammede fra Holdgaard i Thulstrup, Ikast sogn, og blev

i reglen kaldt Johannes Holdgaard. Han kunde ikke rigtig lide det navn, men hans søn Jens Christian fandt, at det lød godt, og købte det senere som slægtsnavn. Jens' mor hed Maren Sand og hørte til slægten Sand på Vedersø Klit.

Til Jchs. Holdgaards hus lå så megen jord, at der kunde holdes en ko. Nogle år efter Jens' fødsel købte han i Tulstrup Østermose et hedebrug på 9 tdr. ld., hvorav vel ⅓ var opdyrket. Med stude for plov og harve tog han fat på nybrydningen, indtil fortjenesten ved at køre mælk gav ham råd til at bytte studene for et par russere.

Der skulde efterhånden skaffes brød og klæder til mange nye små. Jens var den ældste, og han fik 7 søskende. Vi kan næsten skamme os, når vi hører om børnenes glæde, hver gang der vankede et stykke ost til brødet. Ikke sjældent måtte de nøjes med rugbrød uden smør og kun med salt på. Ved juletid gik faren ud og slagtede for folk. Da lagde bønderne saltemad hen for året, der kom, og i den tid var der rigeligt med sul på bordet hos Holdgaards. »Nu skal I spise, alt hvad I kan,« kunde faren så sige, »for nu har vi mad nok.«

Husmandsbørns lod var hård dengang. Tidligt måtte de hjemmefra som hjorddrenge om sommeren og passe bøndernes kvæg og får. Jens fik ikke lov til at gøre nogen undtagelse fra reglen. Hans krop var spinkel og kræfterne ikke store. Da han blev født vejede han kun 3½ pund, og han havde haft Engelsk Syge i de første år.

Det meste av hans dag gik i løb. Huden blev hård under de solbrunede fødder. Havde han så bragt middagsmaden ud i engen til folkene, skulde levningerne bringes urørte hjem til madmoderen i gården. Hård var fristelsen til at forsyne sig undervejs, når kosten ellers var knap. En gang blev der nogle pandekager tilovers, og da kunde

han ikke stå imod. Men følgerne blev så alvorlige, at den historie brændte sig dybt ind i drengens sind.

Når sommertørnen var forbi, vendte Jens tilbage til far og mor og søskendeflokken. Så blev der fest. Men der kunde også blive spektakel, og så måtte moren stille trætten. Viste hun sig i døren, var Jens altid rolig, from og uskyldig. Det varede, til hun gik. »Jens plukker (napper),« lød det straks efter indefra stuen, og moren måtte mere end en gang tale den drilske knægt til rette. »Din slemme knægt, hvad skal der dog blive av dig, når du bliver stor?« kunde hun udbryde. »Men,« lagde hun undertiden til, »det stille vand har jo den dybe grund.«

Arbejde var det bedste middel til at holde gemytterne i ro. Om vinteren blev børnene sat til at hækle Benklæder, børnetrøjer og huer. Varerne solgtes til en uldkræmmer fra egnen, der havde nedsat sig på Lolland. 50 øre blev Jens' regelmæssige dagløn ved det arbejde. Han lavede selv hæklenålene og var en hel knag til at hitte ud av de nye og ofte indviklede mønstre, som kræmmeren sendte.

Med skolegangen var det kun småt. Først i de to sidste skoleår fik han en ung og dygtig lærer i Faurholt nye skole. Der gik han 4 dage om ugen om vinteren og 2 om sommeren fra 6 til 12. På sin konfirmationsdag stillede han i kirken i sin moders udtrådte sko og med nogle højst besynderlige klæder på kroppen. Skammen sved i ham, men andet udstyr var der ikke penge til.

Hvor fattigt hjemmet end var, Jens glemte det aldrig. Han fik en større rigdom med sig derfra, end mange penge kunde have givet. Fællesskabets og sammenholdets tryghed havde han lært at kende under sin fars og mors tag. Mere end een gang kunde han siden hen finde udløsning for sin kærlighed til barndomshjemmet og for den spore,

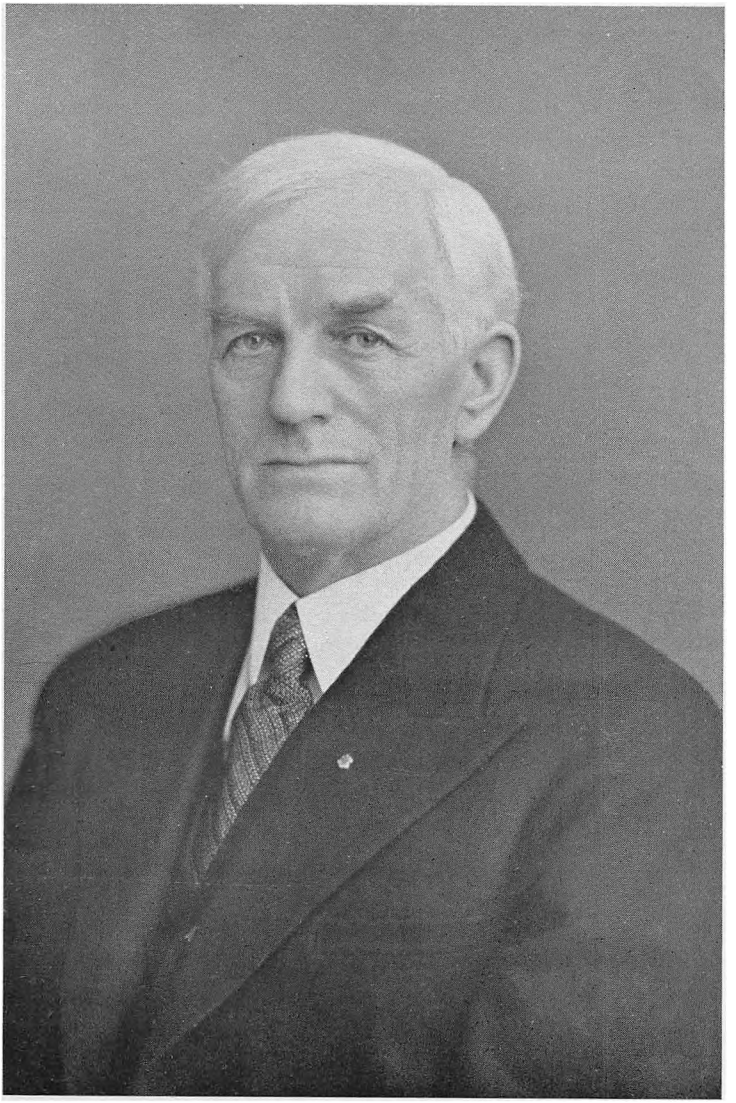

Elfelt fot.

Jens Holdgaard.

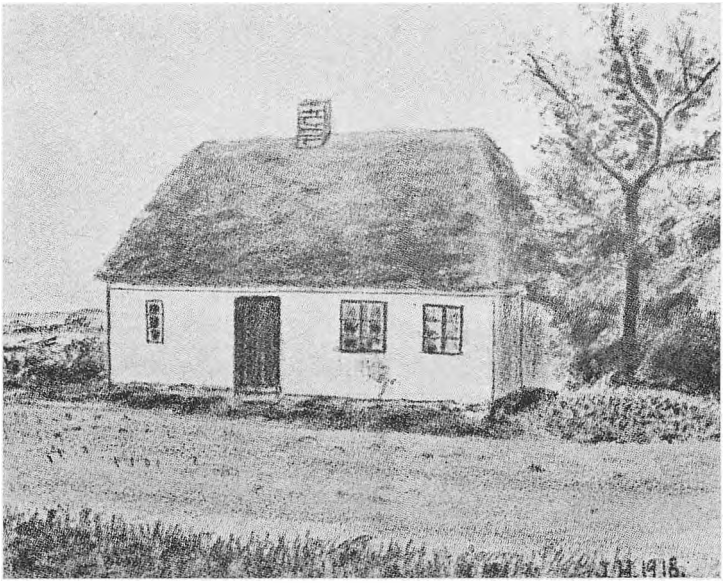

Holdgaards Barndomshjem.

Et af de mange »nye Hjem«, som rejstes rundt om i Landet.

fattigdommens tryk havde givet ham, i Johan Skjoldborgs vers:

Vi glemmer ej en lille, fattig stue
med nøgne vægge, gulv av stampet ler,
med sparsomt brændsel kun på ovnens grue,
i dynen hø og halm for dun og fjer.
Endnu vi hører stormene derude,
hvor udmarkshytten uvejrsdåben fik,
igennem sprækker og utætte ruder,
den blæst, den var vor barnetids musik.

Her har vi vel vor barndomsglæde drukket,
men stundom var her trist og fattig-tyst,
når mo'r sit hoved hælded, sorgfuldt sukked.
mens hun den mindste trykked til sit bryst.
Her sad vor fa'r så tavs og tung i blikket,
så mørke skyer over panden lå —
da standsed legen, kun pendulet dikked,
vi vidste alle, hvad han tænkte på.

Det hytteminde i vort hjærte brænder,
det slukkes aldrig, før vi går i grav.
Derfor vil nu vi knytte vore hænder
til kamp for hyttens børn og rettens krav.
Nu skal den småmand ikke længer lide,
den gamle samfundsbygning gå i grus.
Vi stiller os i kamp på lysets side
og bygger Danmarks nye folkehus.

Tjenestekarl.

Efter sin konfirmation kom Jens Holdgaard ud at tjene på forskellige gårde i hjemegnen. Heldig med sine plad-

ser var han ikke. De karlekamre, han fik, var nogle slemme hummere, ja, det er karlekamrene sine steder endnu, og maden var ofte helt utilstrækkelig. Så tog Jens hjem om aftenen og satte en ubegribelig mængde rundtenommer til livs. Eller han tog sig selv til rette i madkælderen. »Det manglede blot, at vi, som gør arbejdet, ikke også skulde have føden,« sagde han. Madmoderen måtte bide det i sig, for hun kunde ikke andet end have respekt for hans dygtige slid og også for hans rappe tunge. Da han rejste fra en av sine pladser, fik han det skudsmål av konen i huset, at mage til drilsk knægt havde hun aldrig haft i sit brød.

Også om aftenerne skulde der arbejdes for husbondfolkene. Et sted fandt konen på, at Jens og hans medtjenere kunde gøre nytte ved at ribbe fjer. Det var de ikke meget for, og med Jens i spidsen blev de efterhånden besat av en meget smitsom nysen så voldsom og vedholdende, at dunene dansede rundt i stuen, og de slap for den bestilling både da og siden.

I 5 år tjente han på en stor gård ved Ikast. Han og en hjemmeværende søn blev rigtig gode omgangsfæller og drøftede mange ting sammen. Men det hændte, de blev uens, og når sønnen så ikke kunde klare sig længere, røg det ud av ham: »A rejner denneme et sån en husmandsson!« Mere sårende ord kunde ikke siges til Jens Holdgaard. Han vidste, at det syn på småmanden lå dybt i mangen bondes sind. Men sådanne ord fortættede også hans vilje til at virke for alle dem, der havde det som han selv. Snæver standsfølelse fik aldrig magt over ham.

Holdgaard voksede langsomt. Først ind i 20'erne fik han den ranke, kønne skikkelse og sine faste ansigtstræk. Håret var sort, og et lille overskæg lagde han sig til.

I de unge år melder der sig også andre krav end dem,

der gælder arbejdet og føden. Sjælen vil have sin næring. Jens Holdgaards hjem var præget av jævn, stilfærdig gammeldags gudsfrygt, som ikke gav sig store udslag. Jens gik også pænt i kirke, efter at han var kommen hjemmefra, men under præstens prædiken kunde han godt sidde i skjul inde under balkonen og stilfærdigt handle pibe med en kammerat. Heller ikke udenfor kirken var der noget, der fyldte ham. Fra sit hjem kendte han ikke til bøger, sognebogsamling fandtes ikke, aftenskole, ungdomsforening og gymnastik ligeså lidt, og han kom aldrig hverken på efter-, høj- eller landbrugsskole. Måske netop derfor blev han og andre unge i Midtjyllands magre egne så dybt grebne af de åndelige strømninger, der bares frem av Grundtvigs og Vilhelm Becks lærlinge.

»For Guds trone.«

Da Jens Holdgaard var 22, gik der en indre-missionsk vækkelse over hans hjemegn. En ung kapellan Brostrøm i Ikast prædikede så stærk en uro ind i ham, at han en tid ikke turde gå i kirke. Men efterhånden veg hans forstemthed for den nyomvendtes glæde. Han var kommen over et stort vendepunkt i sit liv.

Fra nu av voksede hans tro på Gud sig stadig fastere, den førte ham ud av et åndeligt dødvande ind i et rigt og virksomt menneskeliv. Ansvars- og pligtfølelse, retfærdsfølelse og medfølelse med alle, der havde det ondt og hårdt, var de grundtræk i hans karakter, som hans kristne tro altid holdt levende, og sit medfødte sunde og ligevægtige omdømme fik han styrket i visheden om, at for Gud er alle lige. Han tog mennesker for, hvad deres eget indre ikke deres ydre kår og stand var værd. Uden at kende til Jens Holdgaards dybe forankring i et kristent

Gudsforhold fatter man kun halvt denne særprægede skikkelse i vor tids Danmark.

En ungdomsven mindede ham engang i et brev om, hvordan han var kommet som gæst i hjemmet i Tulstrup, hvordan det også gærede i ham, og hvordan han og Jens havde talt sammen. Engang blev han natten over. »Jeg glemmer aldrig,« skriver han, »at du om morgenen kaldte mig ind, og vi samledes om den store, gamle bog. Måske lærte jeg da mere end nogen sinde, hvad det var, der gav grundlag for at bygge et hjem.« Jens Holdgaard sveg ikke den skik. Et brev, som han i december 1932 fra London skrev hjem til sin kone, sluttede med de ord: »Hav det nu godt, kære Sørine. Vi kan jo mødes morgen og aften for Guds trone.«

Hvad stort, han senere byggede, det ønskede han skulde hvile på samme grundvold som hans hjemliv. Derfor skulde husmændenes møder altid begynde med Guds ord og bøn. Og derfor kunde han som husmandsbevægelsens fører lægge sine standsfæller på sinde, at man også kunde gå *for stærkt* op i bevægelsen. »Den må ikke være det, som vi elsker og tilbeder frem for alt. Det første og største er det personlige samliv med den levende Gud« — saa kommer det praktiske arbejde. Sådan lød hans stikord til slutningen av et foredrag om »husmandsbevægelsen og hjemmene.«

I et andet foredrag, som han i maj 1933 midt mellem de store kriseforlig gav sig tid til at holde i radioen om »kristendommens betydning for os og vort liv«, fastslår han som sin anskuelse, »at kristendommens betydning i høj grad beror på, i hvor stor udstrækning de kristne formår at praktisere kristendommen i deres daglige liv og færden.« »Kristendommen er nemlig ikke blot en lære, men i høj grad et liv i Kristi efterfølgelse.« »De kristnes

liv er verdens eller de vantros bibel.« Kraftigst hævder han vel Indre Missions moralske krav til menneskene ved at nævne Jesu broder Jacobs ord: »Vis mig din tro av dine gerninger, thi ligesom legemet er dødt uden ånd, således er også troen død uden gerninger.«

Tydeligt viste Holdgaard, at dette var alvor for ham, i sit arbejde i avholdsforeningen Blå Kors, i hvis hovedbestyrelse han en overgang sad. I sine sidste år var han medlem av Kirkeligt Verdensforbunds bestyrelse. Men i hele hans mangesidige gerning mærker man, hvor opfyldt han er av at efterleve de ord av bjergprædikenen, som han anså for kristendommens grundsætninger: alt hvad I vil, at menneskene skal gøre mod Eder, det skal I også gøre mod dem.

En side av Jens Holdgaards liv må ikke forbigås, når talen er om hans Gudsforhold. Han var bibelstærk i god forstand. Han var hjemme i »den store, gamle bog« og levede sit liv på dens ord. Aldrig lod han sig fortravle av sit arbejde, så han ikke kunde unde sig tid til at studere sin bibel.

En aften i København, mens rigsdagen var inde, vilde nogle av hans rigsdagskolleger have ham med ud til et eller andet, men han sagde nej tak, han vilde blive hjemme. Næste dag spurgte de ham, hvor han så havde været henne, og hvad han egentlig havde bestilt. Ganske stilfærdigt svarede Holdgaard: »Når I endelig vil vide det, kan a også godt fortælle jer det. A sad hjemme på mit værelse og læste i min bibel.«

De første tillidshverv.

1896 fik Jens Holdgaard sit første formandsskab i den nyoprettede K. F. U. M. i Ikast. Nu var han begyndt at

komme i skred på tillidshvervenes bane. Men også i anden henseende.

På en rejse til Brostrøm efter dennes forflyttelse til Mors kom han i selskab med den 19-årige Sørine. Følgen blev, at hun besluttede, at det skulde være Jens, »ham eller ingen.« Og da Jens i 1898 købte sig et lille sted med 2 køer lige ved siden av sit hjem, fik hun uro i blodet. Et brug behøvede en kone. Så sagde hun sin plads op i Herning og tog en ny i Tulstrup. 3 måneder efter, i juni 1899, var hun og Jens forlovede.

Men bruget var for lille til en familie, syntes han. Han solgte det og forsøgte sig som murer i Herning og siden som kusk hos en kul- og brændehandler i Århus. I foråret 1900 måtte hans far opgive sit landbrug på grund av kræft, og Jens rejste hjem og overtog ejendommen. Et halvt års tid efter holdt han og Sørine bryllup, og i 5 år boede de i hans barndomshjem. Hun blev ham en ualmindelig god og trofast medhjælper livet igennem. Han kunde dele alt med hende og drøftede mange av sine sager med hende, før han tog sit standpunkt.

Av og til kunde det knibe med at skaffe rentepengene til forfaldsdagen. Så kørte han mælketur og fik derved også råd til at holde heste. Men det var strengt for ham trods hans gode helbred hver dag at skulle op kl. 4 for at fodre hestene, køre ud kl. 6 og undertiden først vende tilbage ved 2-tiden. Imens måtte Sørine gøre hans arbejde hjemme.

Alligevel kunde han påtage sig mere end sliddet for det daglige brød. I 1903 kom Blå Kors-bevægelsen til Ikast. Jens Holdgaard kom straks med i foreningen og blev kort efter dens formand. 1919 avløstes han av sin kone som medlem av bestyrelsen. 1904 overtog han sammen med et par andre mænd ledelsen av menighedsmøderne i Tul-

strup missionshus. Men sit egentlige arbejde varede det endnu et stykke tid, inden han kom ind i.

I 1905 byttede Holdgaard sit barndomshjem med en dobbelt så stor lod i nærheden. Hele 10 kautionister måtte han stille for at kunne låne de 1000 kr., der var byttesummen. Så lidt troede man husmænd. Samme år var et par folk fra egnen med på en husmandsrejse og vendte hjem fulde av begejstring for husmandssagen. En husmandsforening blev stiftet i Ikast 1906, og Holdgaard indvalgtes i styrelsen. Foreningen talte ved starten siger og skriver 19 medlemmer. Den kom straks ud for megen modstand. Venstremændene anså den for at være »rebelsk«, d. v. s. radikal. Den første formand gik modløs av et par måneder efter, »men der var heldigvis andre, som var sådan grebet av sagen, at hverken åbenlys eller skjult modstand kunde standse dem i det, de havde påbegyndt,« skriver Holdgaard. Til dem hørte han selv. 1908 blev han formand og var det til 1916.

Husmandsbevægelsen gjorde Holdgaard til politiker. Han har selv fortalt, at hans far »var ivrig Bergianer og læste op av rigsdagsreferaterne.« Men fattigdom og det hårde arbejde for føden havde hidtil holdt ham fra at beskæftige sig med offentlige sager. Nu blev det anderledes. Allerede 1906 viste den nye husmandsforening sin slagkraft ved at sætte Holdgaard ind i Sognerådet, ganske vist kun med 1 stemme mere end den gårdmand, som var hans modkandidat. I 15 år sad han blandt sognets mest betroede mænd, 1917 blev han endog formand, men måtte frasige sig hvervet, da han året efter blev valgt til radikal landstingsmand.

Husmændene gjorde ham også til deres tillidsmand i Husmandsbrandkassen, og alt i alt fik han så meget mellem hænder, at han ikke længere kunde beholde sit land-

brug. 1913 fandt han sig et lille statshusmandsbrug på herregården »Højris« udstykningsjord. Det var kun på 3½ ha og meget forsømt. Men det lykkedes ham og hans hustru at drive det op til et mønsterbrug. Præmier og diplomer fra disse år vidner om hans og Sørines dygtighed, især når det gjaldt havebruget. Det blev deres sidste landbrugsejendom. Offentlige hverv tog hans tid, og ingen av sønnerne havde lyst til jorden. Så solgte han også den ejendom og flyttede 1917 til Ikast by.

Husmandsfører.

Det er sagt om Holdgaard, at han arbejdede med det, han havde fået fat i både fra åndens og fra håndens verden. Vi har lært denne evne at kende i hans religiøse liv, nu kom han også med den for at tjene husmandssagen. Under sit 8-årige formandsskab i Ikast husmandsforening udfoldede han en sådan virksomhed, at foreningen ved sit 10-års jubilæum blev betegnet som den, der havde nået mest i hele Ringkøbing amt. 1913 fik han yderligere oprettet en udstykningsforening for amtet, og samme år stiftedes De sammensluttede Husmandsforeninger i Ringkøbing Amt med ham som formand. Det kan ikke lade sig gøre her at komme med enkeltheder om hans vidtrækkende økonomiske, sociale og oplysende arbejde for at hjælpe og dygtiggøre sin egen stand til at indtage sin plads side om side med de andre dele av folket. Men i hans person møder vi ligesom i et fortættet syn hele den folkerørelse, som bærer husmændenes navn.

Allerede 1910 var han blevet sat ind i den jydske samvirksomheds styrelse av foreningerne i Ringkøbing amt, 1912 kom han med i styrelsen for De samvirkende danske

Husmandsforeninger. Nu sad han i centrum av husmandsrørelsen og var der med til at føre den ind under medansvaret for hele landets styrelse i de kritiske år, da den første verdenskrig smed uro og strid ind ad døren til os.

Det radikale parti havde fået regeringens byrde at bære, og dens maximalprisordninger rejste en storm av modvilje hos flertallet av landmændene, navnlig i Nord- og Vestjylland. Den satte ogsaa husmændene på prøve. Bølgerne gik højt på sendemandsmøderne, hvor styrelsen forsvarede sin støtte til regeringens ernæringspolitik. Holdgaard blev beskyldt for at have ført partipolitik ind i bevægelsen og blev ved valgene til hovedbestyrelsen i 1916 kun valgt med 25 mod 24 stemmer i sit amt.

P. Nielsen, Tvis, fortæller om sit første møde med Jens Holdgaard i Holstebro, hvortil han var indbudt av husmandskredsen for at klarlægge hovedledelsens stilling. »Jeg husker tydeligt, hvor heftigt mødedeltagerne angreb ham, efter at han på sin rolige og saglige måde havde redegjort for ledelsens motiver.« Især var det afleveringspligten for rug og prisreguleringen, der vakte forbitrelse. »Vi vestjyder syntes jo næsten alle, at vi blev forurettede.«

Holdgaard kæmpede for at få husmændene til at forstå, hvad helheden krævede. Folkets store flertal, husmænd og arbejdere i by og på land måtte have fælles interesser i at holde brødpriserne nede og i at få en rationering av de nødvendigste levnedsmidler, så at de i forvejen små lagre ikke gik til de mere velstillede. »Hans optræden dengang vil jeg aldrig glemme,« fortsætter P. Nielsen, Tvis, »jeg fik respekt for den ranke mand med det skarptskårne ansigt, som vilde og kunde tale småfolks sag på en så hjertevarm måde, skønt han stod ene

mod hele forsamlingen. Denne mødedag ... har haft avgørende betydning for hele mit samfundssyn og min livsindstilling.«

Ved at tage offentligt medansvar for landets styrelse i en alvorlig tid havde husmandsrørelsen fundet sin plads i samfundet mellem de store standsorganisationer, som mere og mere kom til at bære Danmarks politiske historie. Husmændene var først og fremmest landmænd, men både deres egne og deres børns levevilkår gav dem i mange spørgsmål forståelse av by- og landarbejdernes kamp. Da husmændene så gennem et par årtiers arbejde havde bygget sig sine egne faglige organisationer, var de rede til at gå ind i det politiske arbejde for at bedre småfolks kår. Der tilfaldt dem helt naturligt den rolle at blive formidlere mellem arbejdere og bønder. Ligesom husmandsbrugene på landet mere og mere udjævnede fortidens dybe sociale skel, fik mændene fra klitten og sandet og kærene en tilsvarende opgave i forholdet mellem land og by.

For Jens Holdgaard skete der i disse år en klaring og en uddybning av hans syn på husmændenes sag. Fra den tid stammer hans ofte gentagne udtalelser om, »at husmandsbevægelsen ikke blot er en klasse- og standsbevægelse, men at den også er en samfundsbevægelse.« »Vi er en folkebevægelse, der ikke kræver særrettigheder.« Da han i 1923 talte ved det jydske sendemandsmøde om »husmandsbevægelsens mål og midler«, var han kommet et skridt videre endnu.

Målet var forlængst sat. Det var den økonomiske og politiske frigørelse under demokratiets løsen: lige ret for alle. Men der var midler, som endnu ikke var udnyttet nok. »Det bedste middel er stemmesedlen. Vi bør huske hvilken magt, der ligger i den ... og derfor kommer vi

ikke uden om den praktiske politik. Enhver må selv skønne over, i hvilket parti han lægger sin stemme; men man må gøre et arbejde for at komme til klarhed over, hvor man virkelig vil arbejde for husmændenes sag.« Da havde Holdgaard allerede siddet som radikal landstingsmand i 5 år og havde været med til at udforme jordlovene av 4. okt. 1919. Han vidste, hvad han talte om.

Et eksempel på Holdgaards opdragende betydning for sine standsfæller er nævnt i det foregående. Men det er ikke for meget sagt, at han var en opdrager i bedste forstand for hele husmandsrørelsen. Ikke alene til større fremdrift og sammenhold, men også til glæde over Danmarks skønhed og til et lyst syn på livet og fremtiden. Han kunde smitte dem, han stred for. En vældig løftestang til højnelse av fortidens forkuede husmands- og landarbejderstand lå i husmandsrejserne. Holdgaard gav dem da også al den støtte, han kunde. Selv blev han som hovedstyrelsens formand efter 1931 rejseleder for den årlige jydske formandsrejse, og flere gange førte han sine jyder over til klippeøen Bornholm. I tusindvis av bornholmere samledes så med deres gæster til store sommerstævner med Holdgaard som taler.

Holdgaard nød disse rejser, de blev ferier for ham, trods det han stadig måtte være i sving som leder og taler. En bornholmsk husmand fortæller om Holdgaards færd på disse rejser: »... jeg husker, når vi stod oppe på Dronningestenen og så ud over Sydbornholms kønne landskab og sang: »Venner, ser på Danmarks kort, ser, så I det aldrig glemmer«, hvorledes hans øjne strålede, og hvor han var bevæget. Et år kunde han på grund av travlhed i Landbrugsrådet ikke komme før den sidste eftermiddag; men hvor vi savnede ham, og da vi så kom til Rø Afholdshotel og så ham smilende stå der og tage

imod os, da flokkedes vi om ham som børn om en elsket far. Og hvor kunde han, denne dybt alvorlige mand, som han var, være munter, ja ligefrem kåd, og hvor kunde han le hjærteligt, når vi tumlede rundt mellem klipperne ved Randkløve eller i sandet ved Dueodde.«

En elsket far, det var netop det, han var for sine husmænd. Også fordi han kunde fylde dem med tro på fremtiden, når han brugte Skjoldborgs eller en anden folkedigters ord som udgangspunkt for en tale om målene og viljen til at nå dem.

Vi vil rejse nye huse,
nye hjem fra strand til strand,
med de hundred tusind haver
smykket skal du stå, vort land.

»Den største fører, danske husmænd har haft« blev han kaldt efter sin død av en ven og arbejdsfælle, og med fuld ret. Man kunde ønske, at de andre store standssamfund havde haft flere førere med et lignende vidsyn som Jens Holdgaards på forholdet mellem bevægelse og folk. Et folkestyre trænger til dem til alle tider.

Litteratur:

Mindebogen om Jens Holdgaard. Samlet ved O. Chr. Jensen Dybkjær. 1938.
Tormod Jørgensen: Jens Holdgaard. I Serien: Mænd, der byggede Danmark. III. 1942.
Gunnar Fog-Petersen: Jens Holdgaard. Politisk Aarbog udg. af Det radikale Venstre. 1937.
Nekrologer i »Politiken«.

Jørgen Jessen, f. 1913, cand. mag. 1936 (Historie, Geografi). 1939 Lærer ved Danebod Højskole paa Als. Medarbejder ved Serien »Vi og vor Fortid«, Artikler i Dagblade og Tidsskrifter.

AD FORTIDS VEJE

HISTORISK FOLKELIG LÆSNING

2. AARGANG

1. Hefte indeholder:

Marcellus. Af Højskolelærer, cand. theol. Peter Riemann.

Den fynske Adel. Af Adjunkt Aage Fasmer Blomberg.

Naar Øjet sløves — og Armen bliver træt. Af Svend Bay-Schmith.

Paavo Ruotsalainen, den finske Ødemarksprofet. Af cand. theol. Frits L. Lauritzen.

Slaget paa Reden. Af Premierløjtnant V. K. Sørensen.

Jens Holdgaard, de danske Husmænds Fører. Af Højskolelærer, cand. mag. Jørgen Jessen.

Udkommer i 4 aarlige Hefter à gennemsnitlig 96 Sider. Pris pr. Hefte Kr. 1,50, Kr. 6,00 pr. Aargang. Abonnement kan tegnes i alle Brugsforeninger eller paa Postkontorerne og er bindende for en Aargang, hvorefter Tilsendelsen fortsættes, indtil Opsigelse sker.

Nr. 54 1.50 Kr.